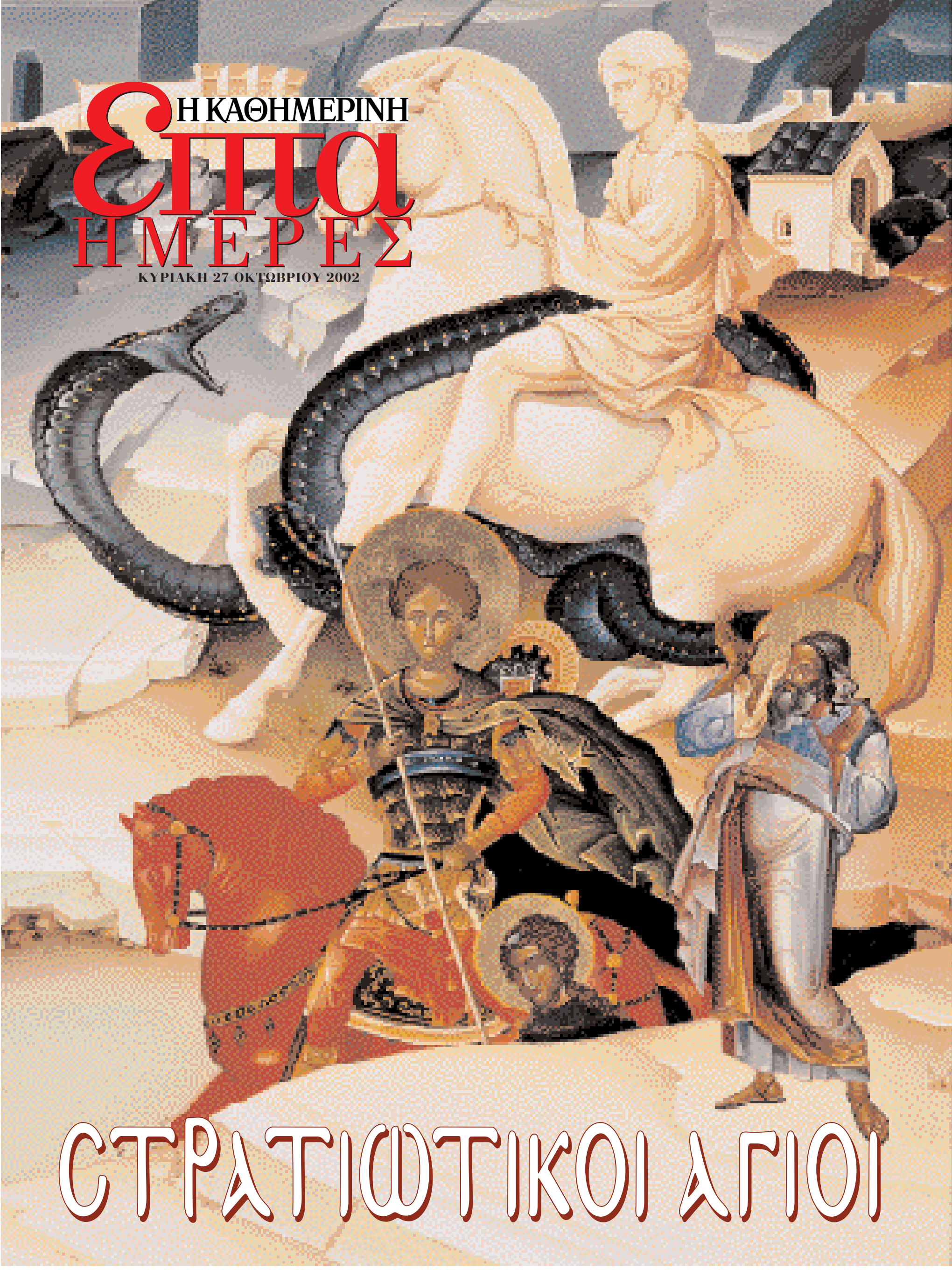

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ
ΚΥΡΙΑΚΗ 27 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2002

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΓΙΟΙ

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΓΙΟΙ

Μάρτυς, μαρτυρία, μαρτύριο

Τον Σάββα Αγουρίδη

Αυλικό και στρατιώτες

Τον Τίτου Παπαμαστοράκη

Οι Σαράντα Μάρτυρες

Τον Σάββα Αγουρίδη

Θεόδωρος και Γεώργιος
Ο δράκος και το παλληκάρι

Τον Τίτου Παπαμαστοράκη

Δημήτριος ο φιλόπολις

Τον Χαράλαμпу Μπακιριτζή

Μερκούριος, ο επιουράνιος
τιμωρός του Ιουλιανού

Τον Γιώργου Θ. Καλόφωνου

Αρτέμιος. Μεταθανάτιες
μεταμορφώσεις ενός μάρτυρα

Τον Γιώργου Θ. Καλόφωνου

Μπορίς και Γκλεμπ. Οι πρώτοι
άγιοι των Σλάβων

Τον Βιτάλη Ζαϊκόφσκι

Αρματωμένοι άγιοι

Τον Ταξιάρχη Γ. Κόλια

Δημήτριος και Δεξίλεως

Τον Χρήστου Μπουλώτη

Άγιοι ακρίτες σε Ανατολή
και Δύση

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

Εξώφυλλο

«Χωρίς τίτλο», πίνακας του Γιώργου Δέρπαπα. Η γλυπτή μορφή του νεαρού ιππέα παραπέμπει στον Ηρώα Ιππέα της αρχαιοελληνικής λατρείας. Εφιππος εικονίζεται και ο άγιος Γεώργιος, ήρωας αυτός της νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού, ο οποίος στα χρόνια της επικράτησής του αντέταξε στους ήρωες της αρχαίας λατρείας τους δικούς του στρατιωτικούς αγίους.

Υπεύθνη «Επί 4 Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Τον ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΗ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

ΜΑΡΤΥΣ στην Καινή Διαθήκη καλείται το πρόσωπο που καταθέτει «μαρτυρία» περί κάποιου προσώπου ή συμβάντος ή περί μιας ηθικού χαρακτήρα τοποθέτησης ή θυσίας, ενώ «μαρτυρία» ή «μαρτύριον» δηλώνει και την περί αυτών αφήγηση¹. Η λέξη «μαρτύριον» συνδέεται ενίοτε με την έννοια μιας τέτοιας τοποθέτησης, που κάποτε συνοδεύεται από δυσκολίες, θλιψείς ή και θάνατο εξαιτίας της κατάθεσης ορισμένης «μαρτυρίας». Έτσι γίνεται κανείς «μάρτυς». Αυτό γίνεται στα κείμενα της Κ.Δ., όχι βέβαια με τη μαρτυρολογική έννοια την οποία απαντάμε, με τους όρους αυτούς, στην Εκκλησία μόνο από τον 2ο αι. και εξής.

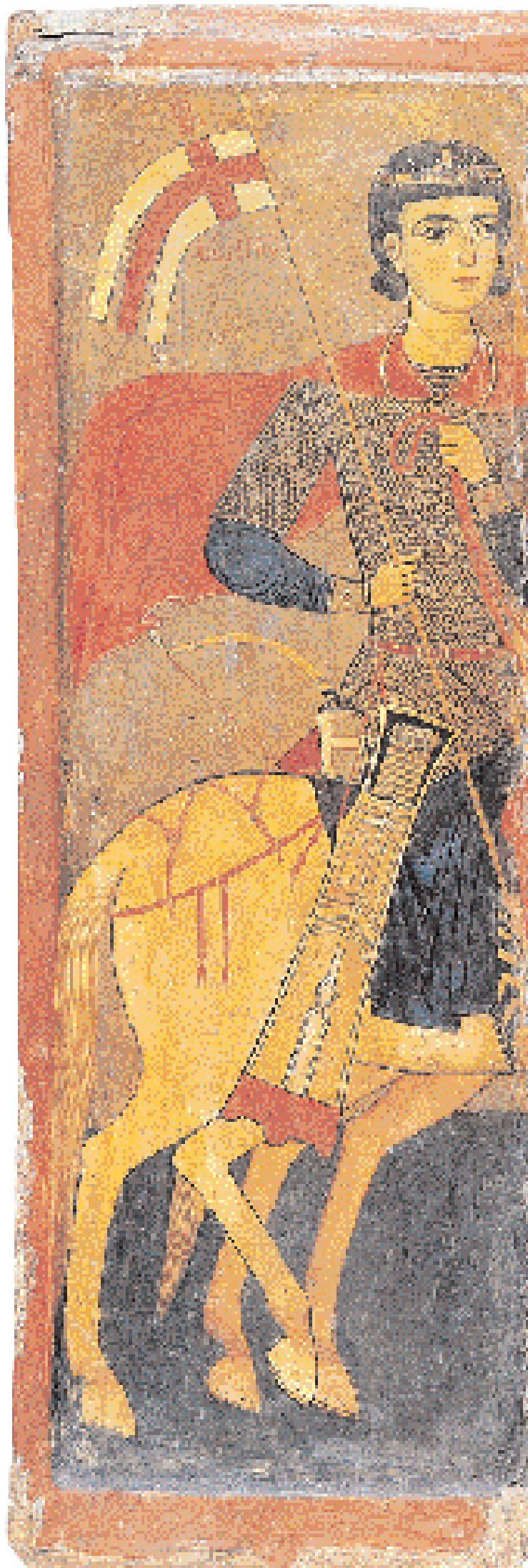
Επιμέλεια αφιερώματος:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Με την έννοια που οι όροι αυτοί απαντούν στην Κ.Δ., βρίσκονται και στον περιβάλλοντα την Κ.Δ. ιουδαϊκό και ελληνικό χώρο. Οσον αφορά τον ιουδαϊσμό, βλέπουμε στον Δευτεροψαλμό² να τίθεται στους αναγνώστες ζήτημα επιλογής μεταξύ του αληθινού Θεού Γιαχβέ και των θεών της ειδωλολατρίας: «μάρτυρες υμείς εστέ, ει έστιν Θεός πλην εμού», «γενέσθέ μου μάρτυρες, καγώ μάρτυς, λέγει ο Κύριος ο Θεός...». Σχετικές είναι και οι μαρτυρίες από τα τέσσερα βιβλία των Μακκαβαίων, που συνδέονται με τον εθνικό πόλεμο των Ιουδαίων κατά του Έλληνα βασιλιά Αντιόχου Δ' του Επιφανούς.

Από τον ελληνικό κόσμο που περιβάλλει την Κ.Δ. αναφέρεται εδώ ως παράδειγμα ο στωικός και κυνικός του 1ου αι. μ.Χ. Επίκτητος, ο οποίος τη «μαρτυρία» περί σοφίας της ζωής καταθέτει ως «μάρτυς υπό Θεού κεκλημένος», ενώ απευθυνόμενος στον αναγνώστη τον καλεί να ακολουθήσει με θάρρος το κυνικό ιδεώδες «ως μάρτυς υπό Θεού κεκλημένος, έρχου συ και μαρτύρησόν μοι ου γαρ άξιος ει προαχθήναι μάρτυς υπ' εμού» και, τελικά, τον προτρέπει: «ταύτα μέλλεις μαρτυρείν... ότι σε ετίμψεν... και άξιον ηγήσαντο προσάγειν εις μαρτυρίαν τπλικαύτην» (Διατριβ. 17).

Αυτό που ονομάζουμε σήμερα «μάρτυς», «μαρ-

Μάρτυς μαρτυρία μαρτύριο

◀ Οι άγιοι Σέργιος και Βάκχος έφιπποι με στρατιωτική ενδυμασία και οπλισμό σε σιανροφορική εικόνα της Μονής Σινά (13ος αι.).

τυρώ», με την έννοια των βασανισμών ή του θανάτου, επικράτησε στην Εκκλησία από τον 2ο αι. και εξής.

Στην εντελώς αντίθετη προς τους μάρτυρες πλευρά η Εκκλησία τοποθετεί τους «πεπτωκότες» (lapsi), οι οποίοι αν κατά το μαρτύριο παρέδιδαν στους διώκτες Αγίες Γραφές ή αποκάλυπταν στους Ρωμαίους δικαστές τα Μυστήρια της Εκκλησίας, καλούνταν traditores, ενώ όταν υπέγραφαν δήλωση αναγνώρισης της θεϊότητας του αυτοκράτορα, θεωρούνταν ως «acta facientes». Υπάρχει εκτεταμένη εκκλησιαστική φιλολογία περί των «πεπτωκώτων», καθώς οι περισσότεροι απ' αυτούς ζητούσαν από την Εκκλησία να γίνουν και πάλι δεκτοί ως πλήρη μέλη της. Και η Εκκλησία υπό όρους τους δέχθηκε. Το σχίσμα, μάλιστα, των Νοβατιανών, καθώς και άλλα σχίσματα, προκλήθηκε εξαιτίας αυτής της πολιτικής επιεικίας της Εκκλησίας, η οποία είχε δικίο αναγνωρίζοντας την ανθρώπινη αδυναμία. Ας σημειωθούν, επί του προκειμένου, οι περιπτώσεις εκείνων που ενώ υπέκυψαν σ' έναν διωγμό, εμαρτύρησαν σε κάποιον από τους επόμενους!

Οι διωγμοί

Γιατί έγιναν από το ρωμαϊκό κράτος οι διωγμοί; Για τον διωγμό του Νέρωνα, το έτος 64, δεν ξέρουμε επαρκώς για τη νομική του τεκμηρίωση. Κυκλοφόρησε μια φήμη πως ο Νέρωνας έκαψε κάποιες εβραϊκές συνοικίες της Ρώμης για να ανοικοδομήσει την πόλη. Είναι μεγάλη η σύγχυση που δημιουργείται στα θέματα αυτά. Ο ιστορικός Σουετώνιος, π.χ., γράφει ότι ο Κλαύδιος είχε εκδιώξει τους Ιουδαίους από την πόλη γιατί έκαναν τα-

ραχές (tumultantes) εξαιτίας κάποιου «Χριστού επαναστάτη» (Chresto impulsore) (Claudius 25).

Από τους ιστορικούς θεωρείται βέβαιο πως την πυρκαγιά στη Ρώμη το 64 μ.Χ. προκάλεσε ο Νέρωνας για να ανακαινίσει την πόλη, απέδωσε όμως το πυρ στους χριστιανούς, «γένος ανθρώπων που αντιπροσώπευε μια νέα κακούργο δεισιδαιμονία» (Σουετώνιος, Nero 16). Ο Τάκιτος (Annales XV 44) βεβαιώνει πως, κατά τον ρωμαϊκό λαό, τη φωτιά έβαλε ο Νέρωνας και την απέδωσε στους χριστιανούς, οι οποίοι υπέστησαν μαρτύρια με κατη-

Στρατιωτικοί μάρτυρες: οι ήρωες των πρώτων χριστιανικών αιώνων

γορίες περί μαγείας, στάσης κατά του κράτους, εμπρησμού κ.λπ. Ο Δομιτιανός επίσης αναφέρεται ως διώκτης, ιδίως για δικές επιφανών συγγενών του χριστιανών, όπως ο ύπατος Φλάβιος Κλή-

μης, τον οποίο θανάτωσε, ενώ τη σύζυγό του, Φλαβία Δομιτίλα, εκτόπισε στην Pantelleria (Δίων Κάσσιος, LXVII, 14).

Είς τα περί των διωγμών η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι απολύτως τεχνική: ο αμύπητος είναι αδύνατον να αντιληφθεί περί τίνος πρόκειται. Αυτό γίνεται σαφές από την αλληλογραφία του διοικητή της Βιθυνίας Πλίνιου με τον αυτοκράτορα Τραϊανό, το έτος 112. Πολλές ανώνυμες καταγγελίες έλαβε ο Πλίνιος, ότι πολλοί πολίτες κατηγορούνται πως είναι χριστιανοί. Συνελήφθησαν και ανακρίθηκαν. Οσοι θυμίασαν στο άγαλμα

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Καθοριστική ήταν η συμβολή του κ. **Τύτου Παπαμαστοράκη** στο αφιέρωμα αυτό. Τον ευχαριστούμε.

► Ο άγιος Φανούριος δρακοντοκτόνος όπως τον απέδωσε ο κρητικός ζωγράφος Αγγελος, στο πρώτο μισό του 15ου αι., εμπνευσμένος από την εικονογραφία του αγίου Θεόδωρου του Τήρωνος. Πάμισος, Χώρα, Μεγάλη Παναγία.

του αυτοκράτορα αφέθηκαν ελεύθεροι. Οσοι αρνήθηκαν και δόλωσαν ότι εμπνέουν στον χριστιανισμό φυλακίσθηκαν. Από τις ανακρίσεις ο Πλίνιος συμπέρανε ότι πρόκειται για μεγάλη δεισιδαιμονία (superstitio). Έμεινε όμως με την απορία τι να κάνει τους ανθρώπους αυτούς, που ήταν απολύτως εντάξει με το κοινό ποινικό δίκαιο. Κι επειδή, όπως φαίνεται, επρόκειτο περί μεγάλου αριθ-

μού ανθρώπων σε ένα μικρό σχετικά τόπο, όπως η Βιθυνία, θεώρησε σκόπιμο να ρωτήσει τον ίδιο τον αυτοκράτορα Τραϊανό (98–117), αρχηγέτη της οικογένειας των Φλαβίων, προστατών του πολιτισμού, των γραμμάτων και των τεχνών. Η απάντηση του αυτοκράτορα είναι σύντομη και σαφής: Οσοι θυσιάζουν στο άγαλμά του να αφεθούν ελεύθεροι, όσοι δεν θυσιάζουν να θανατωθούν.³

Σημειωτέον ότι οι μεγάλοι διωγμοί, μετά τον Νέρωνα, είναι δύο, ο επί Δεκίου (το έτος 250), οπότε η Ρώμη γιόρταζε λαμπρή επέτειο από της κτίσεώς της, την οποία οι χριστιανοί, καθώς φαίνεται, σαμποτάρησαν, και επί Διοκλητιανού, στην Ανατολή (το 303). Ενδιαμέσως έγιναν μικρότεροι και σποραδικοί διωγμοί σε όλη την αυτοκρατορία.

Η κατηγορία κατά των χριστιανών

δεν ήταν ότι πίστευαν στον Ιησού Χριστό ως υιό του Θεού, γιατί η Ρώμη εφάρμοζε την ανεξιθρησκεία. Κατηγορούνταν για «Iesus magestatis», προσβολή της μεγαλειότητας του αυτοκράτορα, δηλαδή για άρνηση αναγνώρισης και προσκύνησης ή προσφοράς θυμιάματος στη θεία μεγαλειότητα του αυτοκράτορα. Δεν πρόσφεραν λατρεία στο άγαλμα του αυτοκράτορα, αφού γι' αυτούς ο μόνος Δεσπότης, Κύριος και Θεός ήταν ο Ιησούς Χριστός. Η Ρώμη εφάρμοζε μεν την ανεξιθρησκεία, αλλά για λόγους καθαρά πολιτικούς, για να επιτύχει την ενότητα της αυτοκρατορίας, επέβαλε, από τον Αύγουστο και μετά, παντού, πλην της Ιουδαίας, τη λατρεία του αυτοκράτορα. Οι χριστιανοί διώκονταν για πράξη πολιτική κατά της αυτοκρατορίας. Η Ρώμη δεν ενδιαφερόταν για την πίστη τους προς τον Χριστό αλλά για την πίστη τους στην αυτοκρατορία· από δική τους σκοπιά οι χριστιανοί κατέθεταν ενώπιον των δικαστών πως η προσκύνηση του αυτοκράτορα εσήμαινε άρνηση του Χριστού, κι αυτό τους ήταν αδύνατο.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό το γιατί οι μάρτυρες όχι μόνο υπήρξαν οι πρώτοι και κατ' εξοχήν άγιοι της Εκκλησίας αλλά και διαμόρφωσαν τις συνιστώσες όλων των μετέπειτα τύπων αγίου. Ο μάρτυρας έγινε το πρότυπο του αγίου. Το αρχαιότερο σωζόμενο μαρτυρολόγιο είναι αυτό για τον Πολύκαρπο επίσκοπο Σμύρνης, γραμμένο λίγο μετά τη θανάτου του το έτος 156.

Ο αναγνώστης πρέπει να καταλάβει ότι η αυτοκρατορική λατρεία ως θεσμός πολιτικός με θρησκευτικό ένδυμα διαπότιζε το σύνολο της κοινωνικής ζωής όλου του τύπου των societaes των χρόνων εκείνων. Π.χ., είτε επρόκειτο για θυσία ή για συμμετοχή σε οποιοδήποτε τύπο δείπνου δημόσιου είτε ιδιωτικού συλλόγου, που, όπως σήμερα με τους τοπικούς αγίους, είχε και τότε προστάτη κάποιον τοπικό θεό, πάντοτε προηγείτο απαραίτητα θυσία ή θυμιάμα προς το άγαλμα του αυτοκράτορα. Οι χριστιανοί δεν μπορούσαν, για λόγους συνειδήσεως, να τηρήσουν αυτή την υποχρέωση, και αν κάποιος το έκανε η Εκκλησία τον έβλεπε σαν να μην ήταν δικός της. Η αναγκαστική, κατ' αυτόν τον τρόπο, απομάκρυνση από την κοινωνική ζωή και τα κοινωνικά αξιώματα αύξανε την καχυποψία και τον φόβο των κοινών πολιτών έναντι των χριστιανών. Έτσι οποιεσδήποτε διαδόσεις περί αυτών και των τελετουργικών συνάξεών τους έβρισκαν ευήκοα ώτα μέσα στον λαό.

Στο στράτευμα

Για τους παραπάνω λόγους, ένας Ρωμαίος πολίτης ήταν δύσκολο να είναι χριστιανός, κι αυτό ίσχυε πολύ περισσότερο για τους στρατιώτες, και μάλιστα για τους αξιωματικούς του στρατού, αφού η αυτοκρατορική λατρεία ήταν ένα είδος όρκου πίστεως στον αυτοκράτορα και την αυτοκρατορία. Ιουδαίοι, βέβαια, δεν υπηρέτουσαν στο στράτευμα. Δεν μπορεί,

ωστόσο, να αποκλεισθεί η ύπαρξη χριστιανών στρατιωτών μαρτύρων σε οποιαδήποτε πρώιμη εποχή. Με την αυξανόμενη όμως εξάπλωση του χριστιανισμού, η ύπαρξη στρατιωτικών μαρτύρων μετά τον διωγμό του Δεκίου είναι εξ εαυτής αυτονόητη.

Το θέμα είναι ευρύ και δεν μπορεί εδώ να αναπτυχθεί σε όλες τις παραμέτρους του, ενώ υπάρχουν και πολλά ερωτήματα σχετικών. Και αυτό γιατί η περί στρατιωτικών μαρτυρία που έχουμε στα «Μαρτυρολόγια» δεν γράφτηκε για λόγους ιστορικούς, αλλά κυρίως για λόγους εποικοδομητικούς και ενίοτε απολογητικούς των πιστών χριστιανών. Αλλωστε, στη λατρεία των ηρώων της ελληνικής και ελληνιστικής θρησκείας, η Εκκλησία αντέταξε, καθώς ήταν φυσικό, την αναγνώριση των μαρτύρων και των αγίων, προπαντός των στρατιωτικών· μελέτη του Θεοδώρου Κύρου, *Ελληνικών Παθημάτων Θεραπευτική*, πείθει περί αυτού. Εξάλλου, τα πλείστα «μαρτύρια» περί στρατιωτικών αγίων άρχισαν να γράφονται σε χρόνους ειρηνικούς, χρόνους προστασίας της Εκκλησίας από το ρωμαϊκό κράτος. Πρόκειται για τις ηρωικότερες μορφές στη μνήμη της Εκκλησίας και, θα λέγαμε, τις πιο παραδειγματικές για εποχές που ο χριστιανισμός, αναγνωρισμένος πλέον σαν θρησκεία και σαν ευσέβεια, έγινε πολύ εύκολος και δεν απαιτούσε θυσίες. Το παράδειγμα των στρατιωτικών αγίων διηγείρε το χριστιανικό πνεύμα για πνευματικούς αγώνες, και αφύπνιζε αγωνιστικά τη χριστιανική συνείδηση όταν αυτή άρχισε πνευματικώς να εφρουράζει.

Δεν πρέπει επίσης να μας διαφεύγει η φιλολογική επίδραση που πιθανόν άσκησε το ελληνιστικό μυθιστόρημα στους χριστιανούς και την Εκκλησία. Οσο επέδρασε το εκκλησιαστικό μεσαιωνικό μυθιστόρημα στη γένεση της νεώτερης μυθιστοριογραφίας, άλλο τόσο πρέπει να επέδρασε και το ελληνιστικό μυθιστόρημα επί της εκκλησιαστικής αγιολογικής γραφής. Βέβαια, η Εκκλησία είχε ως ακρογωνιαίο λίθο την πραγματικότητα του μαρτυρίου των τέκνων της που υπήρξαν στρατιωτικοί. Δεν έβγαλε από το μυαλό της, όπως ο Δίας την Αθηνά, το μαρτύριο κάποιων στρατιωτικών αγίων της. Εκτός από τα ιουδαϊκά πρότυπα που είχε η χριστιανική Εκκλησία –όπως, π.χ., το Μαρτύριο των Μακκαβαίων, στα τέσσερα βιβλία της ελληνικής Π. Δ. (Μακκαβαίων Α΄ Β΄ Γ΄ Δ΄), και το «Μαρτύριον Ησαΐου», που πολλοί χρονολογούν στον 1ο αι. μ.Χ.– είχε και ελληνιστικά πρότυπα για τους ήρωες της παλαιάς θρησκείας και τον τρόπο γραφής αυτών των μυθιστοριών, που ήταν αρκετά προσιτός και οικοδομητικός για τις λαϊκές τάξεις, ή για ανάγνωσμα των μοναχών. Αφηγήσεις ανδρών που έχασαν τη ζωή τους στον αγώνα υπέρ της αρετής γράφει στην Αλεξάνδρεια ο Τιμόθεος ο Περγαμνός, το *Περί της των φιλοσόφων ανδρείας*, στο οποίο ως κλασικό παράδειγμα προβάλλεται η ανδρεία του Σωκράτη. Σε τέτοια έργα της ελληνιστικής εποχής η Εκκλησία

αντέταξε τους μάρτυρες μέσα από τα Μαρτυρολόγια της. Αλλωστε, από τον 4ο αι. το αργότερο, οι στρατιωτικοί άγιοι, που πριν υπήρξαν η αιχμή του δόρατος στη σύγκρουση Χριστού-Καίσαρα, τώρα πανηγυρίζονται συγχρόνως με τη νίκη των μαρτύρων, ενώ τα θαύματά τους σημαίνουν τη συμφιλίωση Χριστού και Καίσαρα. Πρέπει να δούμε τα Μαρτυρολόγια μέσα σε τέτοιο πλαίσιο, για να αντιληφθούμε τη σημασία του φιλολογικού αυτού είδους για την Εκκλησία. Βέβαια, όταν κανείς χρησιμοποιεί ένα τέτοιο φιλολογικό είδος, θα πληρώσει και το τιμημα, που είναι όχι η νηφάλια εκτίμηση αλλά και η υπερέξαρση της εποχής του θριάμβου, που σημαίνει υπερτονισμό του υπερστοιχειού στοιχείου καθώς και του θαύματος.

Τα γενικά αυτά περί στρατιωτικών αγίων θα κλείσουν με τις εξής γενικές παρατηρήσεις:

Όταν ο χριστιανισμός αναγνωρί-

στηκε και πολλοί χριστιανοί μπήκαν επαγγελματικά στον στρατό, η Εκκλησία έπρεπε να δείξει πως αυτό δεν είναι καρπός της εύνους του κράτους προς την Εκκλησία, αφού και στον ρωμαϊκό ειδωλολατρικό στρατό υπηρετούσαν χριστιανοί που μαρτύρησαν για την ιδιότητα του χριστιανού ενώ πολεμούσαν για την αυτοκρατορία.

Αργότερα, σε εποχή ροπής της βυζαντινής κοινωνίας προς τον μοναχισμό, η συγγραφή του βίου και του μαρτυρίου στρατιωτικών αγίων αποσκοπούσε να δείξει πως ποτέ οι χριστιανοί, ακόμη και στα χρόνια των διωγμών, δεν ένιωσαν αποστροφή προς τον στρατιωτικό βίο. Αυτό για όσους ιδίως κατηγορούσαν την Εκκλησία για υπερβολική τάση προς τον μοναχισμό.

Οι πόλεις που, λόγω της στρατηγικής θέσεώς τους, υφίσταντο συνεχείς επιθέσεις, απέκτησαν στρατιωτικό άγιο ως πολιούχο. Πρόκειται για πολύ

αρχαίο ιστορικό έθιμο. Κάποιοι άγιοι δεν ήταν αρχικά στρατιωτικοί, αναγορεύθηκαν όμως υστερότερα, προκειμένου να γίνουν τροπαιούχοι και προστάτες της πόλεως.

Ο κατάλογος των στρατιωτικών στη χριστιανική Εκκλησία είναι μακρύς σε Ανατολή και Δύση. Μόνο για υπόμνηση αναφέρονται εδώ: αυτοί της Μελητινής, η ομάδα του αγίου Μαυρικίου, οι άγιοι Σέργιος και Βάκχος, οι άγιοι Θεόδωρος, Μηνάς, Αρέθας, Αρτέμιος, Καλλίστρατος κ.ά. 🐉

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Βλ. σχετικώς στην Καινή Διαθήκη: Μκ 13,9· Πράξεις 22,20· Αποκ. 17,6· 20,4 κ.ά.
2. Στα κεφ. 41 εκ του βιβλίου του Ησαΐα (4 αι. π.Χ.), όπου στα 43, 9-13 και στο 44, 7-11.
3. Περί του θέματος αυτού, βλ. άρθρο μας «Αλληλογραφία Πλίνιου Τραϊανού περί των χριστιανών εν Βιθυνία», στο συλλογικό έργο «Βιβλικά Μελέτα», τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη.

▲ Οι άγιοι Προκόπιος και Νέοτιρας ως νεαροί στρατιώτες σε στάση επίθεσης. Τοιχογραφία από τη Μονή της Παναγίας Ολυμπίτισσας στην Ελασόνα (μέσα 14ου αι.).

Αυλικοί και στρατιώτες

◀▶ Ψηφιδωτές εικόνες των αγίων μαρτύρων Γεωργίου και Δημητρίου, 12ος αι. Οι αξιωματούχοι της Αυλής προτιμούσαν να εικονίζουν τους στρατιωτικούς αγίους με ενδυμασία αντίστοιχη της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκαν οι ίδιοι, χωρίς τη στρατιωτική τους ιδιότητα, με τον οπλισμό. Αγιον Όρος, Μονή Ξενοφώντος.

Τον **Τίτου Παπαμαστοράκη**

*Ιστορικού της Τέχνης
Πανεπιστήμιο των Αθηνών*

ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ περίοδο δεν υπάρχει στρατιωτική τάξη με την έννοια που θα την συναντήσουμε στους μεσοβυζαντινούς χρόνους. Ο στρατός είναι μισθοφορικός

και όχι εθνικός και οι ηγέτες του προέρχονται από την υψηλή πολιτική αριστοκρατία. Αυτή η υπεροχή του πολιτικού στοιχείου σε σχέση με το στρατιωτικό εκφράζεται στην τέχνη με την αυλική περιβολή των στρατιωτικών αγίων. Έως και τον 6ο αι., όπου εικονίζονται άγιοι με στρατιωτική ιδιότητα, η περιβολή τους είναι εκείνη του αυλικού αξιωματούχου.

Από τον 7ο αι. έως τον 9ο αι. η δη-

μιουργία του θεματικού θεσμού οδήγησε στην άνοδο των στρατιωτικών αξιωματούχων, που σε συνδυασμό με τον ανώτατο κλήρο θα σχηματίσουν την άρχουσα τάξη της αυτοκρατορίας στη διάρκεια του 9ου-11ου αι. Αυτή η νέα κοινωνική τάξη θα επδράσει καταλυτικά στην εικονογραφία των αγίων με στρατιωτική ιδιότητα.

Μετά την εικονομαχία, η καλλιτεχνική δραστηριότητα προσαρμόζεται

στις νέες πολιτικές και κοινωνικές τάξεις. Οι άγιοι, μέλη της ουράνιας κοινωνίας, θα αποκτήσουν τα χαρακτηριστικά της άρχουσας τάξης της μεσοβυζαντινής κοινωνίας, που διαφέρει από αυτήν της πρωτοβυζαντινής. Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, θα μεταμορφωθούν, τόσο στους βίους τους όσο και στην εικαστική τους έκφραση σε εκπροσώπους της εξουσίας, είτε αυτή είναι στρατιωτι-

κή είτε συγκλητική ή εκκλησιαστική. Έτσι, η εποχή από τον 9ο αι. και εξής χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση των στρατιωτικοποιημένων αγίων σε όλα τα πεδία της καλλιτεχνικής δραστηριότητας: μνημειακή ζωγραφική, νομίσματα, εικόνες, χειρόγραφα και έργα μικροτεχνίας. Μετά την οικονομική περίοδο οι στρατιωτικοποιημένοι άγιοι διαχωρίζονται από τις άλλες μεγάλες ομάδες αγίων, τους αυλικούς και τους εκκλησιαστικούς, με δύο κύρια χαρακτηριστικά: τη στρατιωτική περιβολή και τον οπλισμό.

Οι πρώτοι άγιοι που στρατιωτικοποιούνται είναι ο Θεόδωρος ο Τήρων, ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Γεώργιος και ακολουθούν σταδιακά ο Μερκούριος, ο Προκόπιος, ο Ευστάθιος, ο Δημήτριος και ο Νέστορας. Οι στρατιωτικοποιημένοι άγιοι κατάγονται κυρίως από τη Μικρά Ασία, όπου άλλωστε και μαρτύρησαν, με εξαίρεση τον Δημήτριο και τον Νέστορα, που προέρχονται από την Βαλκανική χερσόνησο· αυτοί δεν διέθεταν αρχικά στρατιωτική ιδιότητα. Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο ο αριθμός των αγίων που στρατιωτικοποιούνται αυξάνεται δραματικά, περιλαμβάνοντας τον Ιάκωβο τον Πέρση, τον Ευστράτιο, τον Αρέθα, τον Μηνά, τον Σάββα τον Στρατηλάτη, τον Νικήτα και άλλους.

Από τον ομαδικό στον ατομικό άθλο

Μαζί με στους πρώτους στρατιωτικούς αγίους εμφανίζονται και οι Σαράντα μάρτυρες της Σεβαστείας, στρατιώτες που μαρτύρησαν ομαδικά. Έχει παρατηρηθεί ότι οι Σαράντα μάρτυρες τον 10ο αι. εικονίζονται σε μνημεία της Καππαδοκίας περισσότερες φορές από όσες οι μεμονωμένοι στρατιωτικοί άγιοι και αντικαθίστανται από τους τελευταίους σταδιακά κατά τη διάρκεια του 11ου αι. Οι Σαράντα μάρτυρες της Σεβαστείας εκφράζουν με την παρουσία τους μία ολόκληρη ομάδα στρατιωτικών, που έδρασαν, αγωνίστηκαν και μαρτύρησαν μαζί, χωρίς να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους. Εκφράζουν δηλαδή σε συμβολικό επίπεδο το μαζικό στρατιωτικό χώρο, που η σημασία του τονίζεται ιδιαίτερα τον 10ο αι. Όμως η ιδέα του ομαδικού άθλου ξεπερνιέται στον 11ο αι. οπότε οι μεμονωμένοι στρατιωτικοί άγιοι, έτσι όπως εμφανίζονται με τα ατομικά τους χαρακτηριστικά πλήρως διαμορφωμένα, εκ-

φράζουν τη διαφοροποίηση και την υπεροχή ορισμένων ατόμων μέσα στο βυζαντινό στράτευμα, όπως και την ιδεολογία του εξαιρετικού ατόμου-ήρωα που διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια του 11ου αι.

Από τα πρωιμότερα παραδείγματα εμφάνισης αγίων με στρατιωτική ενδυμασία και οπλισμό αποτελούν οι σπηλαιώδεις εκκλησίες της Καππαδοκίας. Στο ναό του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στο Τσαβουσί, που διακοσμήθηκε την περίοδο της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά (963-969), εικονίζονται δεκατέσσερις από τους Σαράντα μάρτυρες της Σεβαστείας με πλήρη στρατιωτική περιβολή και οπλισμό, σε στάση επίθεσης, που εκφράζεται με το υψωμένο σπαθί στο γυμνό τους χέρι. Μπροστά από αυτούς εικονίζονται έφιπποι, με στρατιωτική περιβολή και οπλισμό, ως άλλοι στρατιωτικοί άγιοι, οι στρατηγοί Ιωάννης Τζιμισκής και Μελίας. Πρόκειται για μία από τις σπάνιες περιπτώσεις όπου οι

Σαράντα μάρτυρες της Σεβαστείας εικονίζονται ως στρατιώτες, αφού συνήθως είτε εικονογραφείται το ομαδικό τους μαρτύριο στην παγωμένη λίμνη είτε αποδίδονται μεμονωμένοι κρατώντας τον σταυρό του μάρτυρα.

Από τον 11ο αι. και εξής, μέλη στρατιωτικών οικογενειών, κυρίως οι Κομνηνοί αριστοκράτες, επιλέγουν κατά κανόνα στρατιωτικούς αγίους στις προσωπικές τους σφραγίδες, ενώ παράλληλα οι τρεις πρώτοι Κομνηνοί αυτοκράτορες Αλέξιος, Ιωάννης και Μανουήλ θα λανσάρουν για πρώτη φορά τις μορφές των στρατιωτικών αγίων Δημητρίου, Γεωργίου και Θεοδώρου στα νομίσματά τους. Αν, λοιπόν, τον 11ο αι. οι στρατιωτικοί άγιοι έχουν να αντιμετωπίσουν την ομάδα των εκκλησιαστικών αγίων αλλά και την ομάδα των αυλικών αγίων, στη διάρκεια του 12ου αι. κατακτούν την πρώτη θέση. Στην Κοσμοσώτειρα της Θράκης, μνημείο που κτίστηκε και διακοσμή-

θηκε με πρωτοβουλία του σεβαστοκράτορα Ισαακίου Κομνηνού, οκτώ στρατιωτικοί άγιοι τοποθετούνται πάνω από την πομπή των συλλειτουργούντων ιεραρχών. Μολονότι εικονίζονται ημίσωμοι αποδίδονται σε μεγαλύτερη κλίμακα από τις υποκείμενες και υπερκείμενες μορφές και φορούν στεμματούγριο, χαρακτηριστικό διάδημα των συγγενών του αυτοκράτορα. Στον καθεδρικό ναό της Τσεφαλού στη Σικελία, μνημείο που ίδρυσε και διακόσμησε ο Νορμανδός ηγεμόνας Ρογήρος, τρεις στρατιωτικοί άγιοι θα τοποθετηθούν στους κάθετους τοίχους του Ιερού Βήματος πάνω από τις μορφές των εκκλησιαστικών αγίων.

Έφιπποι και οπλοφόροι

Στη Συλλογή των θαυμάτων του αγίου Γεωργίου, περιγράφεται η λατρευτική του εικόνα: σύμφωνα με την περιγραφή, η εικόνα ήταν ψηφιδωτή, ο άγιος κρατούσε δόρυ και ήταν ενδεδυμένος με στρατιωτικό θώρακα και περικνημίδες από χαλκό. Με την περιβολή αυτή φροντίζει να εμφανίζεται σε όλα τα θαύματα που εκτελεί.

◀ Οι άγιοι Σαράντα στην παγωμένη λίμνη. Ψηφιδωτή εικόνα (π. 1300) στην οποία αποδίδεται με πολλή ζωτικότητα το μαρτύριο των σαράντα στρατιωτών της Σεβαστείας. Στην πρώτη σειρά, δύο ηλικιωμένοι που έχουν χάσει τις αισθήσεις τους ανακρατούνται από συντρόφους τους, ενώ όλοι υποφέρουν από την ψύξη. Ονάσιγκιον, Dumbarton Oaks Collection.

Στρατιωτικοποιημένοι άγιοι: τα παλληκάρια του Βυζαντίου

Άλλοτε ως έφιππος πανέμορφος νεαρός στρατιώτης και άλλοτε ως έφιππος στρατηλάτης με οπλισμό βαρύ και λαμπερό. Στο θαύμα όπου περιγράφεται η σωτηρία των βοδιών του Θεόπιστου από τον άγιο, ο Γεώργιος εμφανίζεται πάνω σε λευκό άλογο, με δύο πανέμορφα παλληκάρια δίπλα του και με πολυπληθή συνοδεία σαν κανονικός αριστοκράτης.

Μετά το θάνατο του αγίου Θεοδώρου, η Ευσεβία, η πλούσια κυρία την ιδιοκτησία της οποίας λύτρωσε διά παντός ο άγιος σκοτώνοντας τον δράκοντα, θέλησε να παραγγείλει μια εικόνα του σε κάποιον ζωγράφο. Ο καλλιτέχνης, μη έχοντας δει ποτέ στη ζωή του τον Θεόδωρο, αδυνατούσε να αποδώσει τη μορφή του. Το πρόβλημα λύθηκε όταν ο ίδιος ο άγιος ντυμένος με στρατιωτική ενδυμασία εμφανίστηκε στον ζωγράφο. Η εικόνα έγινε τελικά με μοντέλο τον ίδιο τον άγιο, ο οποίος έκτοτε φρόντιζε να εμφανίζεται στο κοινό του πάντοτε με στρατιωτική ενδυμασία και οπλισμό, όμοιος με τη μορφή που είχε στη λατρευτική του εικόνα, ώστε να μην υπάρχουν περιθώρια αμφισβήτησης της ταυτότητάς του. Έτσι, άλλοτε έφιππος και άλλοτε πεζή, αλλά πάντοτε με στρατιωτική ενδυμασία εμφανίζεται ο άγιος Θεόδωρος όταν χρειάζεται να διευθετήσει τα όποια έκτροπα συμβαίνουν στο ναό του στα Ευχάιτα και απειλούν αυτόν ή την περιουσία του.

Έφιππος και οπλοφόρος εμφανίζεται ο άγιος Θεόδωρος για να σώσει τα Ευχάιτα, από την πολιορκία των Αγαρηνών, μπροστά στην πύλη της πόλης, χρησιμοποιώντας τις υπερφυσικές του δυνάμεις για να αντικρούσει τους εχθρούς που την πολιορκούν επίμονα. Στη Δρίστρα το 971, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Τζιμισκής είχε να αντιμετωπίσει τις φάλαγγες των Ρώσων. Στη μάχη εμφανίστηκε ένας άγνωστος έφιππος στρατιώτης που διέλυσε τις εχθρικές φάλαγγες. Αυτός θεωρήθηκε ότι ήταν ένας από τους δύο αγίους Θεοδώρους, προστάτες του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ιωάννη Σκυλίτζη, μία μέρα πριν από τη μάχη, μια σεβάσμια γυναίκα που έβλεπε οράματα είδε την Παναγία να ομιλεί με ένα στρατιώτη λέγοντάς του: Κύριε Θεόδωρε, ο δικός μου και ο δικός σου Ιωάννης κινδυνεύει και σπεύσε να τον βοηθήσεις. Ο αυτοκράτορας, για να τιμήσει τον άγιο και να ξεπληρώσει τη βοήθεια που του προσέφερε, γκρέμισε τον παλιό ναό του στα Ευχάινα, όπου υπήρχε η λάρνακα του αγίου, και έχτισε στη θέση του έναν άλλο περίλαμπρο, μετονομάζοντας τα Ευχάινα σε Θεοδωρούπολη, με αποτέλεσμα τη ραγδαία εξάπλωση της λατρείας του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη.

Εκτός όμως από τους στρατιωτικούς αγίους καθαυτούς, ήταν και οι εικόνες τους που βοηθούσαν σε κρίσιμες ώρες. Αναφέρει, λοιπόν, ο Νικηφόρος Γρηγοράς ότι σε έναν από τους τοίχους του παλατιού στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στο ναό της Παναγίας Νικοποιού, υπήρχε η παρά-

▲► Ο άγιος Γεώργιος (πάνω) και ο άγιος Δημήτριος (δεξιά) με πλήρη στρατιωτική εξάρτηση και οπλισμό. Ζεύγος εικόνων φιλοτεχνημένο από τον ίδιο καλλιτέχνη, αρχές 14ου αι. Από τις ωραιότερες σωζόμενες παραστάσεις στρατιωτικών αγίων. Άγιον Όρος, Μονή Βατοπαιδίων.

σταση του αγίου Γεωργίου, που το άλογο του κρεμέτιζε σε κρίσιμες ώρες και προειδοποιούσε τον αυτοκράτορα για τους κινδύνους που τον απειλούσαν.

Δεινοί επιχειρηματίες

Ως προς την κοινωνική τους συμπεριφορά, τόσο ο άγιος Θεόδωρος όσο και ο άγιος Γεώργιος λειτουργούν με ιδιόρρυθμο και αμφιλεγόμενο τρόπο. Τα θαύματα του κύκλου του αγίου Θεοδώρου εγγράφονται σε δύο ξεχωριστές κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει επεισόδια στα οποία ο ήρωας-άγιος εμφανίζεται ως προστάτης της κοινότητας την οποίαν εκπροσωπεί εναντίον των εξωτερικών της εχθρών. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει επεισόδια εξαρτημένα από τη συμπεριφορά του αγίου Θεοδώρου στο ναό του στα Ευχάιτα του Πόντου. Οι παρεμβάσεις του αγίου στα επεισόδια αυτά αφορούν κυρίως θέματα υπεξαίρεσης τιμαλφών ή περιουσιακών στοιχείων που ανήκουν στο ναό ή σε ιδιώτες. Στις περιπτώσεις εκείνες όπου υπεξαιρούνται αντικείμενα που προορίζονται για τον άγιο ή τιμαλφή από τον ναό του αγίου, ο Θεόδωρος αναγκάζει το δράστη να τα επιστρέψει στο διπλάσιο. Άλλοτε εμφανίζεται ως συνεργός στην κλοπή με το αζημίωτο και άλλοτε εμφανίζεται ως προστάτης του κλέφτη. Στο τελευταίο επεισόδιο της Συλλογής των θαυμάτων του αγίου Θεοδώρου αναφέρεται ότι ο άγιος έχει την ικανότητα να αποκαλύπτει τους κλέφτες και τους δούλους που φεύγουν κρυφά από τα αφεντικά τους, επιβάλλοντας στον ιδιοκτήτη που ζητεί τη συνδρομή του την υποχρέωση να αγοράσει θαυματουργές σφραγίδες που πωλούνται στο ναό. Στην περίπτωση αυτή ο άγιος παίρνει σαφώς το μέρος της άρχουσας τάξης. Σε αυτές τις καθημερινές ιστορίες, ο άγιος παρουσιάζεται ως ικανός επιχειρηματίας που δεν δειλιάζει να καλύψει και κάποια έκτροπα οικονομικής φύσης, τις περισσότερες φορές προς όφελός του.

Στη Συλλογή των θαυμάτων του αγίου Γεωργίου αναφέρονται επίσης θαύματα που τον παρουσιάζουν ως δεινό επιχειρηματία και αντιστοιχούν στην τελευταία κατηγορία θαυμάτων του αγίου Θεοδώρου. Σε ένα από τα θαύματα ο άγιος απαιτεί από τρεις εμπόρους την υπέρογκη πληρωμή του με κανονικό νόμισμα και όχι με νόμισμα υποτιμημένο, εξωθώντας αυτούς που αναγκάστηκαν να καταβάλουν το τίμημα να του πουν: Αϊ Γιώργη, ακριβά πουλάς τα σφουγγάτα σου και εμείς από σένα δεν αγοράζομε ξανά. Ο Γεώργιος, λοιπόν, εμφανίζεται όπως και ο Θεόδωρος ως έξυπνος επιχειρηματίας, που ξέρει πώς να αυξήσει την περιουσία του, πώς να κάνει παζάρια και πώς να παίρνει την ανταμοιβή του με το παρπάνω.

Οι ιστορίες στα θαύματα συντελούν σε μια αντιστροφή της ηρωικής και φιλάνθρωπης φυσιογνωμίας των αγίων, όπως αυτή περιγράφεται στο επεισόδιο της δρακοντοφονίας. ❧

Σαράντα Μάρτυρες

Του ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΪΔΗ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΤΗ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ της Αρμενίας, και προς αντιμετώπιση επιδρομών από βόρεια, ήταν στρατωνισμένη ρωμαϊκή μονάδα, στην οποία υπηρετούσε και ένας αριθμός χριστιανών στρατιωτών. Συνέβη κάποτε να περικυκλωθεί η μονάδα από επιδρομείς, οι οποίοι κατόρθωσαν, με την κατάληψη των πέριξ ορεινών να αποκόψουν την ύδρευση της μονάδας, η οποία περιήλθε σε απελπιστική κατάσταση. Τότε, σαράντα νεαροί στρατιώτες της μονάδας, που παρουσιάζονται ως εξέχοντες για τη νεότητά, το κάλλος, την ανδρεία και την ομοψυχία μεταξύ των, αφού απέτυχαν όλες των άλλων προσπάθειες, καταφεύγουν στο όπλο της προσευχής, που εισακούστηκε από τον Θεό. Και όπως κατά τους χρόνους του προφήτη Ηλία στην Παλαιά Διαθήκη, εξαπέστειλε ο Θεός κρουνοὺς τῆ βροχῆ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ γέμισε ὁ τόπος νερό, ἐνῶ κεραυνοὶ συνέτριψαν τις ἐχθρικές μονάδες στα υψώματα και τις διέλυσαν. Αυτά αναφέρει σε εγκωμιαστικό λόγο του περί των 40 Μαρτύρων ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, που έζησε λίγες δεκαετίες μετά και καταγόταν από την περιοχή της Καισάρειας της Καππαδοκίας. Το εγκώμιό τους πλέκει και ο Βασίλειος, Επίσκοπος Καππαδοκίας σύγχρονος του Γρηγορίου.

Στα 320 μ.Χ. εν τούτοις και ενώ στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας ο Κωνσταντίνος είχε φέρει πολύ κοντά την Εκκλησία και την πολιτεία, στο ανατολικό ο αυτοκράτορας Λικίνιος, εχθρός του χριστιανισμού και του Κωνσταντίνου, εξέδωσε κατά του χριστιανισμού διάταγμα, με το οποίο εκήρυσσε νέο διωγμό κατά των χριστιανών και της Εκκλησίας. Επαρχος, μάλιστα, στην Καππαδοκία ήταν ο Αγκικόλας, που τα Συναξάρια τον ζω-

γραφίζουν σαν εκπρόσωπο του διαβόλου επί της γης, άνθρωπο που καιρόταν από την ψυχή του να επιβάλει μαρτύρια σε αντίθετους προς τις επιδιώξεις του ανθρώπου, μάλιστα προς τους χριστιανούς.

«Θανάτω καταδικάζεσθαι»

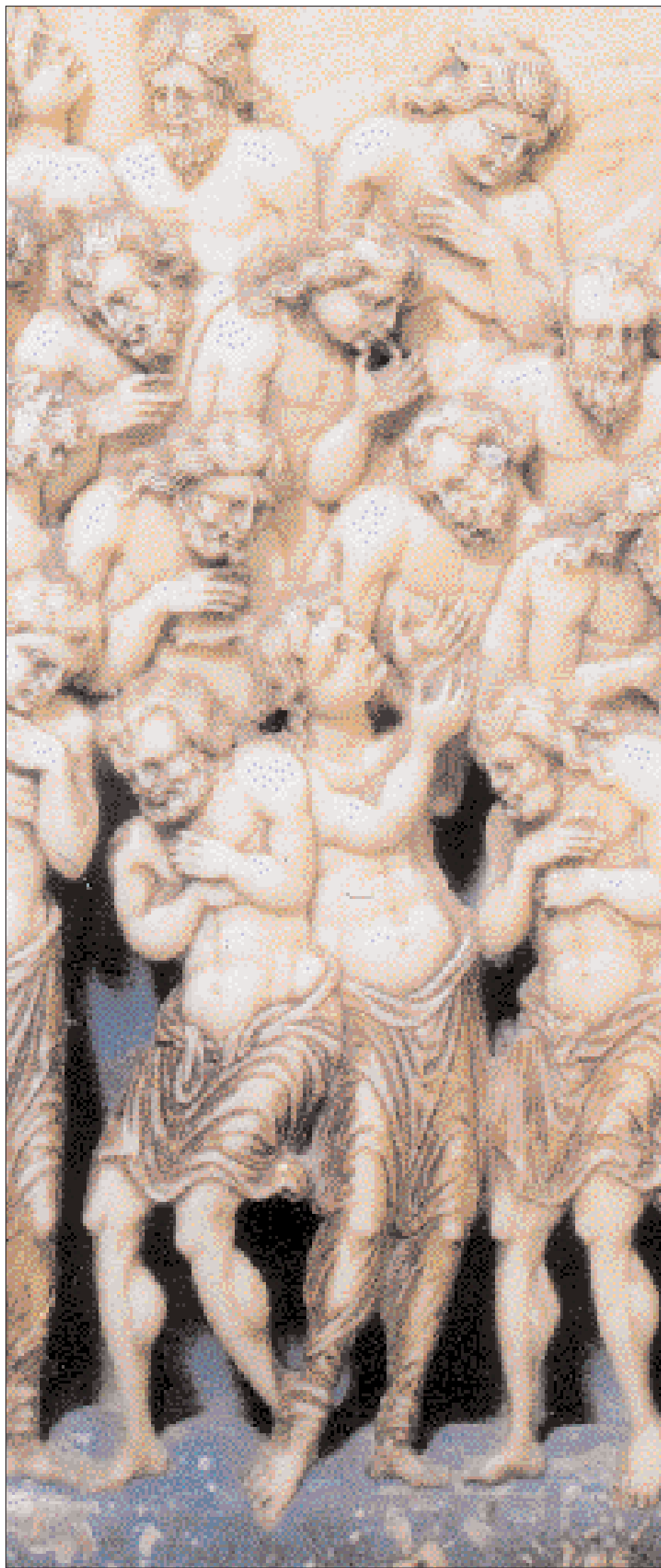
Ο Μ. Βασίλειος, σε ειδικό λόγο του για τους 40 Μάρτυρες, μας πληροφορεί ότι το αυτοκρατορικό διάταγμα επέβαλε «λιβανωτόν εναγίζειν τοις δαίμοσιν, ἢ τούτο μη ποιούντας θανάτω καταδικάζεσθαι», ο δε Αγκικό-

λας είχε ήδη πληροφορίες περί ύπαρξης χριστιανών στο τάγμα που υπηρετούσαν οι 40 Μάρτυρες. Φυσικά, όταν ήλθε αυτή η ώρα, οι 40 Μάρτυρες, ενωμένοι, δεν προσέφεραν την απαιτηθείσα λατρεία στο αυτοκρατορικό άγαλμα του Λικίνιου, και υποβλήθηκαν γι'

αυτό σε δαρμούς και μαστιγώσεις, κι άλλες κακές πληγές με την ελπίδα ότι θα υποκύψουν στα σκληρά βασανιστήρια. Το ελεεινό αυτό θέαμα, για τους άπιστους, βιώνεται ως «γλαφυρόν και ηδύ», κατά τον Ναζιανζηνό.

Οι εκ των Μαρτύρων Κυρίων και Κάνδιδος δίνουν σεμνές αλλά πολύ ευάλωτες απαντήσεις στις ερωτήσεις του Αγκικόλα. Τους μετέφεραν σε μια τρομακτική φυλακή, όπου τους άφησαν μέσα σε φρικτούς πόνους, επτά ημέρες. Αυτοί διήλθαν τις ημέρες αυτές με προσευχές και με ενθάρρυνση των μεν προς τους δε. Ο Αγκικόλας τον ίδιο καιρό προσπάθησε να σοφισθεί το βασανιστήριο εκείνο που θα τους έκαμπε· κι αυτό ήταν τελικώς το ρίψιμό τους στην παγωμένη λίμνη της πόλης. Εδωσαν σκληρή μάχη προς τον πάγο της λίμνης και προς το μένος του Αγκικόλα. Εμειναν όμως μέχρι τέλους άκαμπτοι και σταθεροί πλην ενός, ο οποίος λιποψύχησε βλέποντας από την παγωμένη λίμνη τα απέναντι φώτα ενός θερμού λουτρού· τη θέση όμως του λιποτάχτη, ως εκ θαύματος, κατέλαβε ένας από τους φρου-

Από τους τελευταίους μαρτυρήσαντας προς δόξαν του χριστιανισμού

◀ *Το μαρτύριο των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων της Σεβάστειας στην παγωμένη λίμνη. Στρατιώτες στην ίδια ρωμαϊκή ομάδα μαρτύρησαν ενωμένοι προς δόξα τον χριστιανισμό, της νέας τότε θρησκείας που ήθελε τους δικούς της ήρωες. Λεπτομέρεια από το κεντρικό φέλλο τριπτύχου από ελεφαντόδοντο (10ος-11ος αι.). Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ.*

ρους ύστερα από θείο φωτισμό. Τους φόρτωσαν σε μια άμαξα πλιν ενός, που είχε καταντήσει ράκος πραγματικό, αλλά ύστερα από παρέμβαση της χριστιανής μητέρας του, και με τη βοήθειά της, ανέβηκε την άμαξα! Έτσι, οι άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες ρίφθηκαν από τους διώκτες στο πυρ να κατακαούν.

Ηρωες της νέας εποχής

Το βαθύτερο νόημα του Μαρτυρίου των Τεσσαράκοντα μας οδηγεί σε ένα νέο τύπο ήρωα, στον τύπο του Μάρτυρα, τον ήρωα της νέας, της χριστιανικής εποχής. Όπως οι άθλοι των αρχαίων ηρώων ενέπνευσαν τον αρχαίο ειδωλολατρικό κόσμο, έτσι και οι άθλοι των χριστιανών μαρτύρων εμπνέουν και φωτίζουν την εποχή του χριστιανισμού. Δεν έχουν σημασία τα μέσα έξαρσης του ηρωισμού των Μαρτύρων· σημασία έχει η υπερνίκηση των όποιων εμποδίων για τη νίκη επάνω στη ζωή, ακόμα και με τον πιο σκληρό θάνατο – κατά το «θανάτω θάνατον πατήσας». Οι 40 Μάρτυρες είναι από τους τελευταίους εκπροσώπους της ένδοξης περιόδου του μαρτυρίου, και γι' αυτήν την αιτία ο τελευταίος και πληρέστερος λόγος περί αυτής που μας έμεινε ως παρακαταθήκη. Έτσι αντιλαμβάνεται κανείς γιατί τους έδωσαν τόση σπουδαιότητα εκκλησιαστικοί άνδρες, όπως ο Ναζιανζηνός Γρηγόριος και ο Μ. Βασίλειος. Ο πρωτομάρτυρας Στέφανος και οι 40 Μάρτυρες έγιναν ορόσημα. Γι' αυτό, όταν διαβάζει κανείς το συναξάριό τους, νιώθει να τον επισκέπτεται ο άνεμος της υπερβολής, αφού πρόκειται τελικά για ένα εκβαθών εγκώμιο προς όλους τους Μάρτυρες της Εκκλησίας.

Ενδεικτικά αναφέρω κάποια δείγματα αυτού του φαινομένου της υπερβολής: κάποια από τα ονόματα των 40 Μαρτύρων τα έχουμε εις διπλούν, όπως Κάνδιδος ή Κλαύδιος, Βιβιανός ή Βιβράτιος, Ηλιάδης ή Ηλίας... Ο αριθμός των 40 Μαρτύρων αναφέρεται τουλάχιστον άλλες τρεις φορές σε άλλα σημεία της Αυτοκρατορίας. Στις 8 ή 10 Απριλίου τι-

μώνται οι 40 Μάρτυρες, ενώ στις 28 Οκτωβρίου τιμώνται 40 Μάρτυρες επί Δεκίου στην Αφρική. Βέβαια, υπάρχουν και 40 γυναίκες Μάρτυρες «παρθένου και ασκήτρια» στην Ηράκλεια της Θράκης, 40 πρεσβύτεροι, διάκονοι ή μοναχοί στην Περσία, 40 παρθένου στην Αντιόχεια επί Δεκίου. Ο αριθμός 40 δηλώνει την έννοια του «στρογγυλού αριθμού», της ολοκληρίας, το 40 δεν δηλώνει το λίγο αλλά το πολύ. Ο αριθμός 40 συνδέεται με τον Μωυσή και την ιστορία των Εβραίων στην έρημο, με τη ζωή του Ιησού και τους Πειρασμούς, με τις 40 μέρες της Νηστείας της Εκκλησίας κ.λπ. Κάνει εντύπωση, επίσης, πώς ενώ με τη φώτιση που είχαν, έσωσαν τη στρατιωτική τους μονάδα, καταδικάζονται με το χειρότερο μαρτυρικό θάνατο, ωσάν ο Λικίνιος να θέλει να τιμωρήσει όχι αυτούς τους γενναίους άνδρες, αλλά την πολιτική του Κωνσταντίνου υπέρ των χριστιανών στη Δύση!

As μνημονευθεί ότι η σωτηρία της στρατιωτικής μονάδας δεν αναφέρεται ούτε στη συλλογή των Acta Sanctorum.

Το εγκώμιο του Ναζιανζηνού και του Βασιλείου επιβεβαιώνει την παράδοση ότι στη Σεβάστεια μαρτύρησε ένας αριθμός στρατιωτών, δεν υπάρχει όμως πλήρης βεβαιότητα για τον αριθμό τους και για τις λεπτομέρειες του μαρτυρίου τους. Ο θάνατος διά της πυράς ή διά του σφοδρού ψύχους είναι γνωστός στην εποχή, και στα Συναξάρια, από μαρτύρια αγίων που χρονικά προηγούνται. Δεν είναι δηλαδή κάτι πρωτοφανές. Μάλιστα, ο θάνατος λόγω ψύχους είναι οδυνηρότερος και μακρότερος, προσιδιάζει μάλιστα στη θέρη της νεότητας. ❧

ΣΗΜΕΪΩΣΗ:

Περί των αγίων 40 Μαρτύρων υπάρχει σχετική βιβλιογραφία. Από τη σχετική βιβλιογραφία μνημονεύονται εδώ το σχετικό λήμμα στη «Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια» του π. Γ. Μεταλληνού, καθώς και οι μελέτες του Σ. Ράμφου, «Αγιολογικά Μελετήματα», Β' Αθήνα, 1948 και του Στέργιου Σάκκου, «Οι 40 Μάρτυρες», εκδ. ο.ι. «Αστήρ – Παπαδημητρίου», Αθήνα, 1957.

▲ Άγιος Θεόδωρος δρακοντοκτόνος. Ο Κρητικός ζωγράφος Αγγελος χρησιμοποίησε έναν παλιό εικονογραφικό τύπο του αγίου Θεοδώρου, εικονίζοντάς τον πεζό και όχι έφιππο να σκοτώνει τον δράκοντα. Φορητή εικόνα, α' μισό 15ου αι. Αθήνα, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο.

Τον **ΤΙΤΟΥ ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗ**

*Ιστορικού της Τέχνης,
Πανεπιστήμιο του Αιγαίου*

*Το αίμα ένα πρωί θα σπκωθει
σαν τον Αι Γιώργη τον καβαλάρη
για να καρφώσει με το κοντάρι
πάνω στο χώμα το δράκοντα.*

Γιώργος Σεφέρης, *Η μορφή της
μοίρας* (1η Οκτώβρη 1941).

ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ, Ηρακλής, Περσέας, Γεώργιος, Θεόδωρος, Λέων Τρότσκι και Σαντάμ Χουσεΐν. Όλα αυτά τα πρόσωπα ζητούν συγγραφέα σκοτώνοντας ο καθένας από έναν δράκο. Έναν δράκο που, ως φύλακας των υδάτων, είναι αφάνταστα εξοικειωμένος με την υγρασία, και ελίσσεται λυμαινόμενος χώρους και χώρες. Πεντάμορφες βασιλοπούλες και βασιλιάδες των μύθων, σύγχρονοι δυνάστες πολιτικών και οικονομικών επικρατειών, όλοι έχουν ανάγκη να γίνουν ή να προσεταιρισθούν υπερ-ήρωες που να ανταποκρίνονται στα δεδομένα και τα ζητούμενα της εποχής τους.

Ο Τρότσκι σκότωσε τον δράκο που αντιπροσώπευε το κεφάλαιο ή τουλάχιστον έτσι νόμιζε. Ο Σαντάμ Χουσεΐν, ως άι Γιώργης, θα καταφέρει άραγε να σκοτώσει την επικίνδυνη λερναία ύδρα με τις κεφαλές των Μπους, Μπλερ και Σαρόν; Το ερώτημα αυτό αναμένεται να απαντηθεί στις επόμενες μέρες. Το κακό μορφοποιείται ως δράκος και το καλό ως άρρην αντίπαλος, που κατά κανόνα ορίζεται ως άγιος ή λαϊκός ηγέτης. Τι απειλούν οι δράκοντες και τι περιφρουρούν οι αντίπαλοί τους; Κάποτε ήταν τα νερά ή τα περάσματα ή καλλιπάρειες αγνές βασιλοπούλες. Σήμερα είναι το κεφάλαιο, το πετρέλαιο ή λαϊκά αγαθά. Και των ιστοριών αυτών ουκ έσται τέλος.

Τα βυζαντινά παλληκάρια, όπως και πολλοί προκάτοχοί τους, σκοτώνουν δράκους. Το θέμα της δρακοντοκτονίας εμφανίζεται συχνά, τόσο στη βυζαντινή λογοτεχνία όσο και στη βυζαντινή τέχνη. Ο πυρήνας της ιστορίας προέρχεται βεβαίως από παλαιότερο μυθικό υλικό. Ο Απόλλωνας σκοτώνει τον Πύθωνα, ο Περσέας σώζει την Ανδρομέδα σκοτώνοντας τον θαλάσσιο δράκοντα, ο Βελλεροφόντης σκοτώνει τη Χίμαιρα. Όλοι αυτοί οι μύθοι βρίσκονται πίσω από τις ιστορίες των βυζαντινών δρακο-

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ο δράκος και το παλληκάρι

ντοκτόνων αγίων. Στο Βυζάντιο, βέβαια, η δρακοντοκτονία έχει πάντοτε πρωταγωνιστή έναν άγιο από την τάξη των στρατιωτικών. Οι σπουδαιότεροι δρακοντοκτόνοι άγιοι είναι ο Θεόδωρος και ο Γεώργιος.

Η δρακοντοκτονία συνδέθηκε συχνά με τον άγιο Θεόδωρο και τον άγιο Γεώργιο τόσο στη βυζαντινή λογοτεχνία όσο και στη βυζαντινή τέχνη. Τα κοινωνικά συμφραζόμενα, όμως, μέσα στα οποία ο ήρωας σκοτώνει τον δράκοντα δεν είναι πάντοτε τα ίδια. Ούτε στο πρόσωπο του αγίου ούτε στο πρόσωπο του δράκοντα ενσαρκώνονται πάντοτε οι ίδιες κοινωνικές συνισταμένες. Ξεκινώντας από τη βασική αρχή ότι ο ήρωας-άγιος συμβολίζει το καλό και ο δράκοντας το κακό, και δεδομένου ότι το κράτος, ως μόρφωμα της άρχουσας τάξης, συμβολίζει αργίσι και γενικώς και αορίστως την έννοια του καλού (πάντοτε όπως αυτό ορίζεται από την εκάστοτε άρχουσα τάξη), πρέπει να προβάλουμε κάθε φορά το συγκεκριμένο επεισόδιο δρακοντοκτονίας στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες που παρήγαγαν τα κείμενα ή τις εικόνες που το αποδίδουν.

*Τι απειλούν
οι δράκοντες και
τι περιφρουρούν
οι αντίπαλοί τους;*

Θεόδωρος ο Τήρων

Σήμερα ο άγιος Θεόδωρος έχει καταγραφεί στη συλλογική μνήμη ως έφιππος, στην αρχή εντούτοις της σταδιοδρομίας του πήγαινε πεζή. Στις αρχαιότερες εικονίσεις του αγίου Θεοδώρου δρακοντοκτόνου, που εντοπίζονται σε σφραγίδες επισκόπων στα Ευχαίτα και οι οποίες χρονολογούνται πριν από τον 8ο αι., ο άγιος εικονίζεται ως απλός πεζικάριος. Ο άγιος, με στρατιωτική ενδυμασία και οπλισμό, ακοντίζει το δράκοντα από το έδαφος. Πρότυπο αυτών των παραστάσεων με τον άγιο Θεόδωρο χωρίς άλογο στάθηκε η λατρευτική εικόνα του που υπήρχε στο ναό του στα Ευχαίτα του Πόντου. Η εικόνα αυτή μας είναι γνωστή από μια περιγραφή του Ιωάννη Μαυρόποδα, μητροπολίτη Ευχαϊτών. Όπως όλα τα μέλη μιας υγιούς κοινωνίας προοδεύουν συν τω χρόνω, έτσι και ο άγιος Θεόδωρος στις μεταγενέστερες εικονίσεις του εικονίζεται έφιππος, δηλώνοντας ευγενή καταγωγή και μια αρετή σύμφωνη με τα γούστα της άρχουσας τάξης.

▲ Ο άγιος Γεώργιος ιθασεύει τον δράκοντα και σώζει τη βασιλοπούλα. Αποδίδοντας τη βασιλοπούλα σε πολύ μικρή κλίμακα στο κάτω αριστερό μέρος της σύνθεσης, ο καλλιτέχνης προοδίδει εμβληματικό χαρακτήρα στον έφιππο άγιο ο οποίος καταλαμβάνει ολόκληρη τη ζωγραφική επιφάνεια της εικόνας (α' μισό 15ου αι.). Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ.

► *Λέων Τρότσκι, ρωσική αφίσα, 1918. Προπαγανδίζει την ιδέα ότι ο Τρότσκι, που μετά την επανάσταση του 1917 οργάνωσε τον Κόκκινο Στρατό, θα εκμηδένιζε με το όπλο του αντί την αντεπαναστασία του κεφαλαίου. Ο δημιουργός της αφίσας, απευθυνόμενος στις λαϊκές μάζες, αποδίδει στον Τρότσκι χαρακτηριστικά λαϊκού ήρωα άμεσα αναγνωρίσιμα, αντί τον αγίον Γεωργίου.*

Η μετατροπή του αγίου Θεοδώρου από πεζό στρατιώτη σε έφιππο, που συνεπάγεται και αλλαγή στην κοινωνική του θέση, φαίνεται καθαρά στις παραλλαγές του Βίου του που περιλαμβάνουν το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας και που θα εκτεθούν στη συνέχεια. Τα στοιχεία που αφορούν το γεωγραφικό τόπο και τον ιστορικό χρόνο διεξαγωγής της πάλης παραμένουν σταθερά σε όλες τις περιπτώσεις. Αυτά που αλλάζουν είναι οι ιδιότητες του ήρωα-αγίου, οι ιδιότητες του δράκοντα, ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται το επεισόδιο, το αίτιο της αναμέτρησης μεταξύ ήρωα αγίου και δράκοντα, το γυναικείο πρόσωπο (η Ευσεβία) που εισάγεται στο σχήμα δράσης και τέλος η θέση του θεϊκού στοιχείου στο σχήμα δράσης.

Ο τόπος είναι πάντα τα Ευχάιτα κοντά στην Αμάσεια του Πόντου και χρονικά η υπόθεση τοποθετείται την περίοδο των διωγμών των χριστιανών από ρωμαίους αυτοκράτορες. Το επεισόδιο της σύγκρουσης με τον δράκοντα αποτελεί την έναρξη της

δράσης του στρατιώτη Θεοδώρου ως αγίου.

Το παλαιότερο χρονολογημένο χειρόγραφο με το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας από τον άγιο Θεόδωρο τον Τήρων χρονολογείται στον 9ο αι. και εικονογραφεί την ακόλουθη ιστορία. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας στην Αμάσεια του Πόντου, ο άγιος Θεόδωρος έτυχε να περάσει από ένα άλσος που βρισκόταν κοντά στα Ευχάιτα. Εκεί του ρίχτηκε ένας δράκος που έτρωγε όσους περνούσαν από την περιοχή. Ο άγιος, όμως, τον σκότωσε και ελευθέρωσε το άνοιγμα για το καλό του κόσμου.

Στην ιστορία αυτή ο ήρωας άγιος δεν προσδιορίζεται από κανένα ατομικό χαρακτηριστικό που να τον διαφοροποιεί από το υπόλοιπο πλήθος. Τονίζεται η μακροχρόνια παρουσία του δράκοντα στον χώρο τον οποίο λυμαινεται. Ο χώρος αυτός είναι ένα δημόσιο πέρασμα. Η συνάντηση του ήρωα-αγίου με τον δράκο είναι τυχαία και ο άγιος επιτίθεται στο θηρίο μόνο για να αμυνθεί. Ο θάνατος του τέρατος έχει ως αποτέλεσμα την από-

δοση του χώρου σε κοινή χρήση. Έτσι, λοιπόν, ένα τυχαίο γεγονός γίνεται αφορμή να διαπιστωθούν οι υπερφυσικές ιδιότητες του αγίου.

Σε μια άλλη, πιο αβανταδόρικη, παραλλαγή που χρονολογείται τον 11ο αι., έχει ως εξής. Ο ήρωας-άγιος είναι ευσεβής και χριστιανός. Ο δράκοντας ορίζεται ως θηρίο φοβερό στην όψη και στη δύναμη που αναγκάζει του κατοίκους της περιοχής να μεταναστεύουν για να γλιτώσουν απ' αυτόν. Κινητήρια δύναμη είναι η μεγαλοψυχία του αγίου που έχει ακούσει για τον δράκο και λυπάται τον λαό που εγκαταλείπει τον ζωτικό του χώρο. Αποφασίζει λοιπόν να αντιμετωπίσει τον δράκο για να λυτρώσει τους κοινούς θνητούς. Ο χώρος που λυμαινεται ο δράκος ορίζεται ως ιδιοκτησία μιας ευγενούς μεγαλογιοκλήμονος, της Ευσεβίας, η οποία εισάγεται στο επεισόδιο.

Στρατηλάτης

Μια τρίτη παραλλαγή από τα τέλη του 11ου ή τις αρχές του 12ου αι. αναφέρεται στον άγιο Θεόδωρο τον

Στρατηλάτη. Ο ήρωας-άγιος διαθέτει τα παρακάτω ατομικά χαρακτηριστικά. Είναι νέος, ωραίος, ευγενικής καταγωγής, μορφωμένος και ανδρείος, αρετές που τον ξεχωρίζουν απ' τους κοινούς θνητούς. Η ανδρεία του τον έχει αναδείξει σε στρατηλάτη των ρωμαϊκών δυνάμεων. Ο δράκοντας με τη σειρά του περιγράφεται με πολλές φοβερές λεπτομέρειες: τεράστιος, παντοδύναμος, παράλογο θρέμμα της γης, αλλόκοτο τέρας που κατασπαράσσει ζώα και ανθρώπους στο διάβα του: Η υπερφυσική δύναμή του χρησιμεύει για να εξαρθεί ο άθλος του αγίου. Ο χώρος ορίζεται και πάλι ως κατοικημένη περιοχή την οποία αναγκάζονται να εγκαταλείψουν οι κάτοικοί της για να πάνε σ' άλλη γη, σ' άλλους τόπους. Ο άγιος-ήρωας έχει ακούσει για τον δράκοντα και την κατάσταση που έχει δημιουργήσει, και θεωρεί θέμα τιμής να βάλει τάξη στα πράγματα, με άλλα λόγια νιώθει πως ο δράκος αποτελεί μια πρόκληση να δείξει την παλληκαριά του, με αποτέλεσμα, δευτερευόντως, να ανακουφίσει την πάσχουσα κοινότητα. Ο άγιος ζητεί και σε αυτήν την περίπτωση τη συμμαχία του θείου, η οποία και του παραχωρείται.

Από κοινός θνητός αριστοκράτης

Στην πρώτη εκδοχή του επεισοδίου δεν υπάρχουν κίνητρα προσωπικά ή κοινωνικά, το επεισόδιο είναι θέμα τύχης. Οι σχέσεις του ήρωα-αγίου με την κοινότητα δεν έχουν ακόμη διαμορφωθεί. Ο ήρωας δεν διαθέτει ατομικά χαρακτηριστικά που να τον διακρίνουν από το κοινωνικό σύνολο. Μόνο με τη νίκη του γίνονται συνειδητές οι εξαιρετικές του ιδιότητες. Στη δεύτερη εκδοχή ο ήρωας κινητοποιείται από το καθήκον του να προστατέψει την κοινότητα, η οποία αυτή τη φορά ορίζεται ως ιδιοκτησία μιας ευγενούς κυρίας. Για να επιτύχει το σκοπό του πρέπει να σκοτώσει τον δράκοντα, φορά αταξίας, και να επαναφέρει την τάξη. Στην τρίτη εκδοχή το προσωπικό και το κοινωνικό κίνητρο συνεργάζονται για να οδηγήσουν τον ήρωα στη συνάντηση με τον δράκοντα. Οι φυσικές δυνάμεις των δύο αντιπάλων περιγράφονται ως ισότητες. Στην πάλη, που αποκτά ιπποτικό χαρακτήρα με τη δυτική έννοια του όρου, θα δοκιμαστούν όλες οι αξίες που αντιπροσωπεύει ο αριστοκράτης ήρωας-άγιος και η νίκη του δεν συμβολίζει τίποτε λιγότερο από τη δικαιοσύνη τους.

Αυτό που στην πρώτη εκδοχή είναι μια ατομική περιπέτεια του ήρωα-αγίου, στις δύο επόμενες εκδοχές μετατρέπεται σε ενεργό επέμβαση κοινωνικού χαρακτήρα, που καταλήγει στη λύτρωση της κοινότητας και την αποκατάσταση της τάξης. Με άλλα λόγια, στις δύο τελευταίες εκδοχές ο ήρωας παρουσιάζεται ως προστάτης της κοινότητας, ενώ η συμμαχία του με το θεϊκό στοιχείο αποδεικνύεται ακαταμάχητη. Ειδικά στην τρίτη εκδοχή συνδυάζεται η προσωπική επι-

θυμία με το κοινωνικό καθήκον. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ιεραρχική σχέση αυστηρά δομημένη μεταξύ των στοιχείων Θεός - ήρωας - κοινότητα, όπου το πρώτο στηρίζει το δεύτερο για να προστατέψει το τρίτο. Εάν η ατομική περιπέτεια του ήρωα-αγίου στην πρώτη εκδοχή είναι επικίνδυνη μόνο για τον ίδιο - καθώς ο ήρωας-άγιος δεν έχει ακόμη πάρει κοινωνικά χαρακτηριστικά και, επομένως, μία πιθανή ήττα δεν βάζει σε κίνδυνο καμία προκαθορισμένη αξία, στη δεύτερη και στην τρίτη εκδοχή διακυβεύονται οι αξίες που εκπροσωπεί, αφού σε αυτήν την περιπέτεια ωθείται ως φορέας συγκεκριμένων κοινωνικών αξιών. Με τη θετική έκβαση της πάλης οι αξίες που εκπροσωπεί ο ήρωας-άγιος, και συνεπώς οι αξίες της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει, δικαιώνονται. Η είσοδος της ευγενούς Ευσεβίας στο επεισόδιο, έχει ως αποτέλεσμα να γίνουν οι σχέσεις του ήρωα με την κοινότητα πιο συγκεκριμένες, αφού η κυρία αυτή όχι μόνο διαφεντεύει αλλά και εκπροσωπεί την κοινότητα. Ο ήρωας, δηλαδή, που διακινδυνεύει και σώζει την κοινότητα ανήκει στην ίδια κοινωνική ομάδα με τον εκπρόσωπο-ιδιοκτήτη της γης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η πρώτη εκδοχή αντιστοιχεί στις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες του 7ου-8ου αι. Ο ήρωας-άγιος ανήκει αρχικά στην κατηγορία των κοινών θνητών. Ξεχωρίζει από το πλήθος μόνο μετά τη νίκη του, η οποία τον τοποθετεί σε ανώτερο επίπεδο. Ο δημόσιος χώρος και η απουσία της Ευσεβίας δείχνουν ότι η πρώτη εκδοχή καθρεφτίζει μία ελεύθερη αγροτική κοινότητα. Το παλληκάρι αναδεικνύεται σε ήρωα αξιωματικά από την κοινότητα, γεγονός που παραπέμπει σε διαδικασίες της ανάπτυξης του θεματικού στρατού τον 7ο αι. και 8ο αι. Οι πρώιμες παραστάσεις του αγίου Θεοδώρου ως πεζού δρακοντοκτόνου στις σφραγίδες των επισκόπων Ευχαϊτών αντιστοιχούν χρονολογικά στο πρώτο σχήμα.

Στη δεύτερη εκδοχή ο ήρωας τείνει να ταυτιστεί με την κρατική εξουσία-φορέα του χριστιανισμού. Προστατεύει τις έγγιες περιουσίες που εγγράφονται στην επικράτεια της αυτοκρατορίας και χαρακτηρίζονται ως στοιχεία ειρηνικής τάξης. Σε αντίθεση, ο δράκοντας ταυτίζεται με τους αλλόφυλους, οι οποίοι με τις επιδρομές τους ανατρέπουν την τάξη και αναγκάζουν τους αγροτικούς πληθυσμούς να μεταναστεύουν. Η εκδοχή αυτή παραπέμπει στους αραβικούς πολέμους τον 10ο αι.

Η τρίτη εκδοχή αντιστοιχεί στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής των Κομνηνών. Ο ήρωας-άγιος, αξιωματικός της κρατικής εξουσίας, αποκαθιστά την τάξη που διαταράχθηκε από κάποια ισοδύναμη με αυτόν παρουσία. Εδώ ο ήρωας είναι τυπικό δείγμα αριστοκράτη της εποχής των Κομνηνών, κατά την οποία κρά-

τος και «φεουδαρχική» αριστοκρατία ταυτίζονται. Το στεμματογύριο, που φέρουν στο κεφάλι τους οι στρατιωτικοί άγιοι στις απεικονίσεις τους από τον 12ο αι. και εξής, δηλώνει το νέο κοινωνικό χαρακτηριστικό που απέκτησαν, αυτό της αριστοκρατικής καταγωγής.

Ο άγιος Γεώργιος και η βασιλοπούλα

Παρόμοιο είναι το επεισόδιο της δρακοντοφονίας με πρωταγωνιστή τον Γεώργιο που, όπως και ο Θεόδωρος, είναι στρατιώτης και προέρχεται από τη Μικρά Ασία. Πριν από τον 11ο αι., οι παραλλαγές του Βίου του αγίου Γεωργίου δεν αναφέρουν το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας, ενώ στις παραστάσεις ο άγιος εικονίζεται να σκοτώνει τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό.

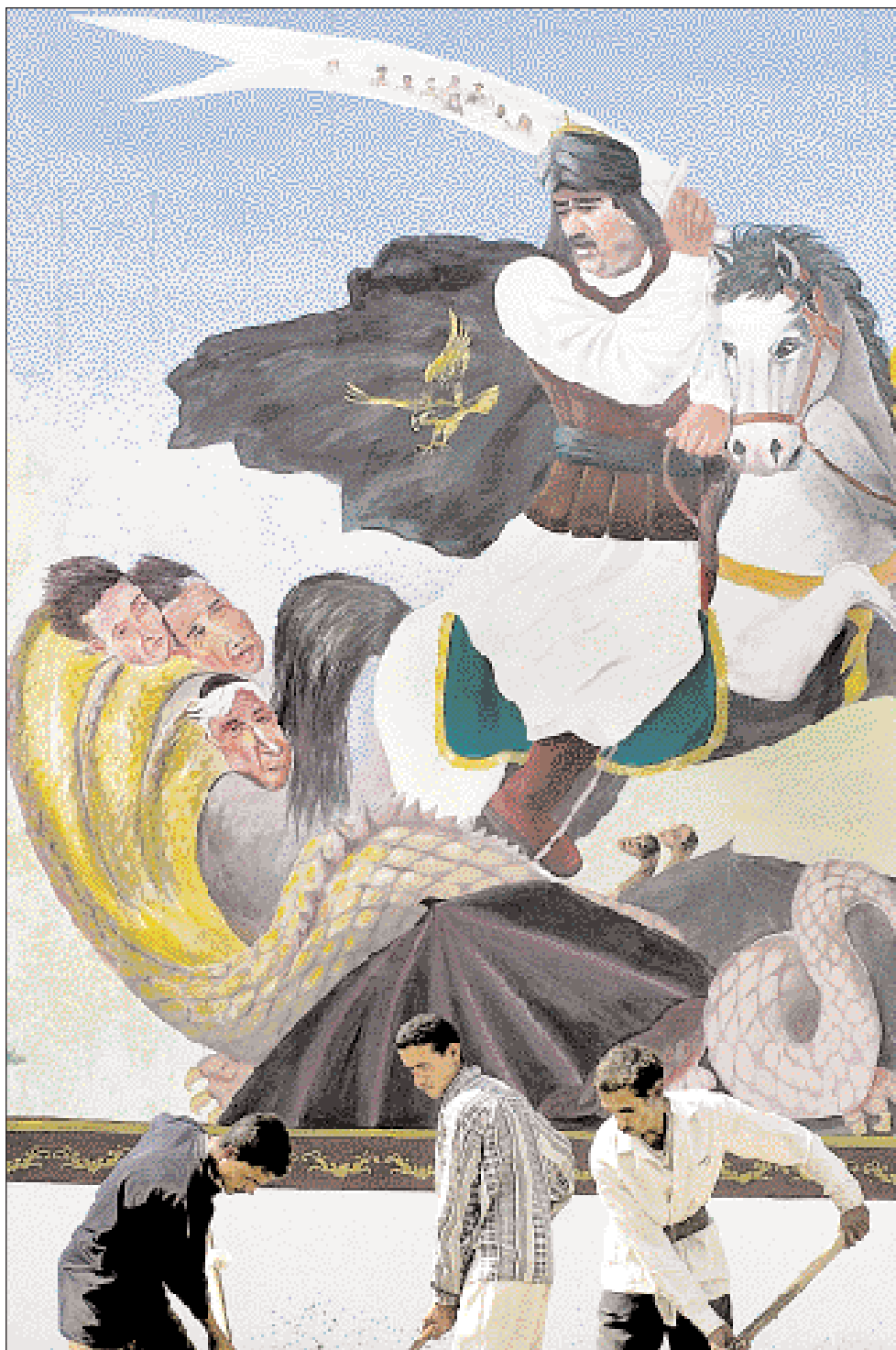
Το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας εισάγεται στη βιογραφία του αγίου από τον 11ο αι. και την ίδια εποχή χρονολογούνται οι πρώτες εικαστικές του αποδόσεις. Ο συγχρονισμός αυτός φανερώνει ότι η εικονογραφία καθρεφτίζει άμεσα τα σύγχρονα της γραπτά κείμενα.

Ο δρακοντοκτόνος Γεώργιος εικονίζεται πάντοτε έφιππος, ντυμένος με τη στρατιωτική του ενδυμασία, να δαμάζει τον δράκο σώζοντας την τελευταία στιγμή από τον θάνατο την κόρη του βασιλιά. Ολα πηγαινουν κατ' ευχήν για τον βασιλιά και την κόρη του. Ο νεαρός πολεμιστής εμφανίζεται την κατάλληλη στιγμή, την ώρα που κινδυνεύει

η κληρονόμος του θρόνου. Στους Βίους του αγίου Γεωργίου αναφέρεται ότι η υπόλοιπη νεολαία της πόλης είχε ήδη καταβροχθιστεί από τον δράκοντα. Ο νεαρός συνοδεύει τη βασι-

λοπούλα, που μπαίνει στο κάστρο τραβώντας το θεριό που, υπάκουο πα, υποταγμένο και μαγεμένο, τον ακολουθεί. Το πλήθος δεν πιστεύει στα μάτια του, φοβάται αλλά ο άγιος τους καθη-

συχάζει: Πιστέψετε στον μοναδικό θεό και το θεριό θα πέσει μπροστά στα πόδια σας νεκρό. Και εκείνοι βιαστικοί πιστεύουν σε έναν θεό που δεν έχουν ακόμη γνωρίσει, που δεν έχουν ακούσει ούτε στα παραμύθια. Τότε ο εκπρόσωπος του νέου Θεού

◀ Βαγδάτη, Σεπτέμβριος 2002: Ιρακίνοι εργάζονται δίπλα σε εντοίχια ζωγραφιά του Σαντάμ Χουσεΐν, ο οποίος αποδίδεται ως άλλος άγιος Θεόδωρος να σκοτώνει έναν δράκοντα με τρία κεφάλια που έχουν τα πρόσωπα των Τζορτζ Μπους, Τόνι Μπλερ και Αριέλ Σαρόν.

Σύγχρονοι δρακοντοκτόνοι... Και των ιστοριών αυτών ουκ έσται τέλος

► **Άγιος Γεώργιος με πρόσωπο Μέδονας (:). Ως άλλος Περόεας σκοτώνει τον δράκοντα ελευθερώνοντας μια βυζαντινή Ανδρομέδα. Αργυρεπίχρνη εικόνα, 15ος αι. Αγία Πειρούπη, Μοναστήριον Ερμιόλης.**

σκοτώνει τον δράκοντα και τους απαλλάσσει μια και καλή από την ύπαρξή του. Ο ωραίος ιππότης φεύγει ικανοποιημένος. Τον περιμένει πολλή δουλειά. Πρέπει να περάσει από ένα σωρό μαρτύρια για να γίνει άγιος. Πίσω του αφήνει έναν ευχαριστημένο βασιλιά και πολλούς γονείς να θυμούνται τα πεθαμένα τους παιδιά. Ο ήρωας-άγιος όμως δεν είχε εμφανιστεί στους σκοτωμούς που προηγήθηκαν, αδιαφορώντας ουσιαστικά για τη ζωή πολλών παιδιών που δεν είχαν την τύχη να είναι βασιλόπουλα.

Η καπατσοσύνη αυτών των αγίων δεν περιορίζεται στη σωτηρία κοσμίμων κυριών και νεαρών πριγκιπισσών αλλά επεκτείνεται και στη διάσωση νεαρών αγοριών που με διάφορους τρόπους έχουν πέσει στα χέρια αχρείων αλλόφυλων και αλλόθρησκων. Στη συλλογή των θαυμάτων του αγίου Θεοδώρου η πρώτη ιστορία αναφέρεται στη διάσωση ενός παιδι-

ού που έχει αρπαχτεί και πουληθεί σε Ισμαηλίτες. Ο άγιος εμφανίζεται έφιππος στο παιδί, έχοντας μαζί του ένα δεύτερο άλογο, και το πάει πίσω στο σπίτι των γονιών του. Στη Συλλογή των θαυμάτων του αγίου Γεωργίου, μία από τις ιστορίες αναφέρεται στη διάσωση ενός παιδιού από τη Μυτιλήνη που έχει πέσει στα χέρια των Αγαρηνών. Ο άγιος εμφανίζεται έφιππος τη στιγμή που το παλικάρκι σερβίρει κρασί τον αφέντη του, το αρπάζει, το βάζει στα καπούλια του αλόγου του και το επιστρέφει στους γονείς του. Οι βυζαντινοί καλλιτέχνες δεν έχασαν βέβαια την ευκαιρία να αποδώσουν εικαστικά αυτό το θαύμα, εικονίζοντας μάλιστα πολλές φορές τον Γεώργιο να σκοτώνει τον δράκο για να σώσει τη βασιλοπούλα, έχοντας στα καπούλια του αλόγου του τον νεαρό οινόχοδο, που δεν πιστεύει ούτε στα μάτια του ούτε στην τύχη του.

► **Οι άγιοι Γεώργιος και Θεόδωρος, έφιπποι, σκοτώνουν τον Διοκλητιανό και τον δράκοντα. Αρχικά ο άγιος Γεώργιος εικονίζεται να σκοτώνει τον Διοκλητιανό, όμως από τον 11ο αι. τη θέση του Διοκλητιανού καταλαμβάνει ο δράκοντας, όταν ενσωματώνεται στον βίο του αγίου το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας και της σωτηρίας της βασιλοπούλας. Φέλλα τριπτύχον παλαιοβυζαντινής τέχνης, 10ος αι. Σινά, Μονή αγίας Αικατερίνης.**

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ο φιλόπολις

◀ Ο άγιος Δημήτριος σώζει τη Θεσσαλονίκη από την πολιορκία των Σλάβων το 586. Πίσω όψη επιχρυσωμένου κιβωτιδίου 12ου αι., με σκηές από τον βίο του αγίου Δημητρίου. Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος.

Τον **ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ**

Εφόρου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Θεσσαλονίκης

Ο ΠΟΛΙΟΥΧΟΣ της Θεσσαλονίκης άγιος Δημήτριος παρουσιάζει ιδιομορφίες χαρακτήρος, που τον κάνουν να ξεχωρίζει: είναι φοβερά φιλόπολις και για τη σωτηρία της πόλεως του μεταμορφώνεται σε διάφορους εντυπωσιακούς ρόλους, προσαρμοζόμενος με μεγάλη ευκολία στις εκάστοτε καιρικές συνθήκες, ωσάν κάτι να λείπει από την

Οι μεταμορφώσεις του πολιούχου της Θεσσαλονίκης

πόλη αυτή και αναζητείται από τον πολιούχο της στη μακραιώνη πορεία της από της ιδρύσεως της το 316 π.Χ. έως σήμερα. Οι

πρώτες πληροφορίες για τις μεταμορφώσεις του Αγίου Δημητρίου ενυπάρχουν στα παλαιότερα θαύματά του, που είναι συγκεντρωμένα σε δύο βιβλία. Του πρώτου βιβλίου συντάκτης φέρεται ο Ιωάννης, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης στα τέλη του 6ου αιώνα και περιέχει αφηγήσεις συγχρόνων του γεγονότων και ολίγον παλαιότερων, που συνέβησαν στη Θεσσαλονίκη όπως π.χ. ιάσεις, σεισμοί, λιμοί και πολιορκίες της πόλης από τους Αβαροσλάβους, χωρίς ωστόσο να καταστρέψουν την πόλη, λόγω της λυτρωτικής παρέμβασης του Αγίου Δημητρίου. Το δεύτερο βιβλίο συνετέθη από κάποιον Ανώνυμο, εβδομήντα χρόνια αργότερα και έχει ανάλογο περιεχόμενο, περισσότερο πραγματικό. Οι δύο αυτές, λογοτεχνικές, θα έλεγα, συλλογές διηγή-

▲ Ο άγιος Δημήτριος με διάκονο. Ψηφιδωτός πίνακας 7ου αι., όπου ο άγιος απεικονίζεται ντυμένος ύπατος. Ναός Αγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη.

σεων, όπου η πραγματικότητα αναμειγνύεται και ενίοτε συγχέεται με τη μη πραγματικότητα, αποτέλεσαν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε η περί του αγίου Δημητρίου φιλολογία.

Ένα από τα πολλά απίστευτα γεγονότα: το πρωί της 24ης Σεπτεμβρίου του έτους 586, τρίτης ημέρας πολιορκίας της Θεσσαλονίκης από τους Αβαροσλάβους, δύο άγγελοι, που έμοιαζαν σαν σωματοφύλακες του βασιλιά, εισήλθαν στη βασιλική του αγίου Δημητρίου, συναντήθηκαν με τον πολιούχο της Θεσσαλονίκης και του ζήτησαν να εγκαταλείψει την πόλη διότι επρόκειτο αυτή να παραδοθεί στους εχθρούς. «Πώς μπορώ να εγκαταλείψω την πόλη αυτή σε τόσο μεγάλο κίνδυνο και να φύγω;», ήταν η απάντηση του αγίου Δημητρίου. «Με τι πρόσωπο θα δω την άλωση της πατρίδας μου; Και ποια θα είναι η

ζωή μου, ενώ θα χάνονται οι συμπολίτες μου; Γι' αυτό, όπως όταν ευτυχούσαν πνευματικά ήμουν κοντά τους, έτσι και τώρα που κινδυνεύουν δεν θα τους αφήσω, αλλά αν σωθούν, θα σωθώ μαζί τους και αν καταστραφούν, θα πεθάνω μαζί τους».

Απεικονίσεις

Δεν γνωρίζουμε πώς απεικονίζονταν ο άγιος Δημήτριος στις αρχαιότερες εικόνες του, οι οποίες θα απέδιδαν πιστότερα το πρότυπό τους. Σε συσχέτισμό όμως με τις παραστάσεις του θεού Καβείρου, τον οποίον ο άγιος Δημήτριος, με τη χριστιανική προσωπικότητά του και το μαρτύριό του, ανταγωνίστηκε στους θρησκευτικούς προσανατολισμούς των Θεσσαλονικέων και κατανίκησε, αποκαθίσταται ο άγιος Δημήτριος ως δεόμενος και ντυμένος με απλό μακρύ χιτώνα.

Ο ύπατος

Δυόμισι αιώνες μετά τον θάνατο του αγίου Δημητρίου (αρχές 4ου αι.) και σε μια περίοδο κατά την οποία η Θεσσαλονίκη ακμάζει, ανεγείρονται τείχη εκ νέου και λαμπροί παλαιοχριστιανικοί ναοί, ο απλός μακρύς χιτώνας του αγίου πολιούχου της μετατρέπεται σε υπατική στολή και ο πρώην αντίπαλος του Καβείρου αποκαλύπτεται ως επόμενος «γόνος επιφανούς οικογένειας και τιμημένος με το αξίωμα του συγκλητικού. Στρατεύθηκε αρχικά ως γραμματέας, έγινε ανθύπατος Ελλάδος και έλαβε από τον αυτοκράτορα Μαξιμιανό το τιμητικό αξίωμα του υπάτου», όπως αναφέρεται στον εμφανισθέντα την εποχή εκείνη Βίον του. Με την υπατική στολή και τη χαρακτηριστική λευκή χλαμύδα, όρθιος ή καθισμένος, εικονίζεται ο άγιος Δημήτριος και στα ψηφιδωτά της βασιλικής του, που αφηγούνται με τον τρόπο τους τη φιλοπατρία του και τα θαύματά του, και έγιναν πριν και μετά την καταστροφή του ναού από πυρκαγιά και την ανοικοδόμησή του το 620. Συνεπώς τα ψηφιδωτά πριν από το 620 είχε υπ' όψη του ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ιωάννης, όταν στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου μετά το 610, συγκέντρωνε τις διηγήσεις περί των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου σε ένα βιβλίο και περιέγραφε τον Άγιο Δημήτριο ως «ντυμένο με χλαμύδα και με ρόδινο και χαριέστατο πρόσωπο, σαν να ήταν κάποιος ύπατος που είχε λάβει από τον βασιλιά την εξουσία να μοιράζει τα ευεργετήματα στον λαό» ή αλλιώς «με λευκή χλαμύδα να διατρέχει το τείχος και στη θάλασσα σαν σε ξηρά να βαδίζει» ή και αργότερα, το 676, όταν οι Σλάβοι ξεσηκώθηκαν μετά τη σύλληψη του αρχηγού τους Περβούνδου, «με τη χλαμύδα ριγμένη στους ώμους να εκδιώκει τους Σλάβους, χτυπώντας τους με το ραβδί».

Ο υπατικιανός ταξέωτης

Ο άγιος Δημήτριος εμφανιζόταν όχι μόνον ως ύπατος, αλλά συχνά και ως αξιωματούχος στην υπηρεσία του υπάτου (υπατικιανός ταξέωτης): «άνδρας πυρρόξανθος και λαμπροφρομένος με λευκό ιμάτιο πάνω σε άλογο λευκό, σαν ένας από τους παρευρισκομένους υπατικούς αξιωματούχους» στην πρώτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Αβαροσλάβους το 586, ή πάλι, το 620 περίπου, «εμφανίστηκε ο Δημήτριος να διατρέχει τα τείχη και τις πύλες σαν φρουρός, κάποτε μάλιστα και έφιππος μαζί με άλλους αγίους φροντίζοντας για τη σωτηρία της πόλης» μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς που ισοπέδωσαν την πόλη. Παράσταση της εποχής εκείνης Αγίου Δημητρίου καθαλάρη δεν είναι γνωστή. Θα υπήρχε ωστόσο και δεν θα ήταν διαφορετική από τις παραστάσεις των επωνύμων «ηρώων ιππέων», ή λατρεία των οποίων ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στις πόλεις και την ύπαιθρο κυρίως του ελληνορω-

μαϊκού κόσμου κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Ο στρατιώτης

Η εμφάνιση του αγίου Δημητρίου ως «χλαινηφορούντος εφιππου προηγουμένου του στρατεύματος» που εξήλθε το 586 της πόλεως για να απωθήσει τους βαρβάρους, έχει ιδιαίτερη σημασία για τις μεταμορφώσεις του πολιούχου της Θεσσαλονίκης. Η χλαίνη είναι μέρος της στρατιωτικής ενδυμασίας, και στις περιπτώσεις που τη φορούσε ο άγιος Δημήτριος δεν ήταν ύπατος ή υπατικιανός ταξέωτης ιππέας αλλά ένας στρατιώτης ιππέας, αφού ακριβώς ηγείτο του στρατεύματος και του αποδίδονται πράξεις πολεμικές που ταιριάζουν με την προσωπικότητα ενός στρατιώτη.

Στην ίδια πολιορκία της Θεσσαλονίκης το 586, στις 23 Σεπτεμβρίου παρουσιάστηκε ο άγιος Δημήτριος «με τη μορφή στρατιώτη ανάμεσα σε δύο επάλξεις και, χτυπώντας με τη λόγχη τον πρώτο εχθρό που πάτησε με το πόδι του πάνω στο τείχος, τον κατακρήμνισε νεκρό». Ο άγιος Δημήτριος στρατιώτης φαίνεται ότι συνυπήρχε με τον άγιο Δημήτριο ύπατο ή υπατικιανό ταξέωτη, τα πολεμικά γεγονότα όμως τα σχετιζόμενα με τις πολιορκίες της Θεσσαλονίκης από τους Αβαροσλάβους στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αι. στάθηκαν αφορμή να υπεριοχύσει ο ρόλος αυτός έναντι των άλλων και ο στρατιωτικός χαρακτήρας να σημαδέψει εφεξής την προσωπικότητά του. Όταν ο επίσκοπος Θηνών Κυπριανός ταξίδεψε, στα μέσα του 7ου αι., από την έδρα του στη νότια Τυνησία, στην Κωνσταντινούπολη και συνελήφθη από τους Σλάβους, διεσώθη από τον άγιο Δημήτριο όχι τον ύπατο ή τον υπατικιανό ταξέωτη αλλά τον στρατιώτη, ο οποίος τον οδήγησε στη Θεσσαλονίκη: «ξαφνικά ένας νέος ωραίος και ανδροπρεπής ντυμένος στρατιωτικά παρουσιάζεται μπροστά του» και όταν το όραμα εκάθη, ως στρατιώτη ο Αφρικανός αρχιερέυς τον αναζήτησε στην πόλη και τον αναγνώρισε όταν αντίκρισε την εικόνα του μέσα στη βασιλική.

Όπως ο άγιος Δημήτριος ως ιππέας υπατικιανός ταξέωτης είναι ένας από τους φιλοπόλιδες ήρωες ιππείς του ελληνο-ρωμαϊκού κόσμου που σώζουν τις πόλεις των, έτσι και ως στρατιώτης ο άγιος Δημήτριος δεν διαφέρει από τους πεζούς ή έφιππους ηρωοποιημένους στρατιώτες του ελληνικού κόσμου, όπως είναι ο Δεξιλέως στον Κεραμεικό Αθηνών ή ο Αχιλλεύς στον ερυθρόμορφο αμφορέα του Βατικανού.

Ο μάρτυρας της πίστewς

Μετά την Εικονομαχία (726-787 και 815-843) όλα αλλάζουν. Αντί των αγίων ηρώων που σώζουν τις πόλεις των στο σύνολό τους επικρατούν οι μάρτυρες της ορθοδόξου πίστewς, άγιοι με μεγάλη λαϊκή απήχηση και πολιτική υποστήριξη, όπως ο άγιος Νικόλαος στα Μύρα, η αγία Μαρία η

Νέα στη Βιζύη, η αγία Θεοδώρα στη Θεσσαλονίκη, ο όσιος Νίκων ο Μετανοείτε στη Σπάρτη, που απευθύνονται σε μεμονωμένα άτομα και σώζουν ανήμπορους. Ο άγιος Δημήτριος την εποχή αυτή παύει να είναι ο ύπατος ή ο υπατικιανός ταξεύτης και χωρίς να εκδυθεί τον απλό μακρύ χιτώνα ή την υπατική στολή εμφανίζεται στο πλευρό των Θεσσαλονικέων με μια άλλη μορφή, γνωστή από τη Santa Maria Antiqua στη Ρώμη και από το ανάγλυφο της Μονής Εηροποτάμου στο Άγιον Όρος, κρατώντας στο δεξί του χέρι τον σταυρό των μαρτύρων της πίστεως αντί δόρατος ή ραβδίου.

Ο μυροβλύτης

Την ίδια εποχή και κυρίως μετά τις αλώσεις της Θεσσαλονίκης, το 904 από τους Σαρακηνούς και το 1185 από τους Νορμανδούς, για να ενδυναμωθεί και να μην αμφισβητείται ο δεσμός και η φυσική παρουσία του Αγίου Δημητρίου στην πόλη, μύρον, κατά τον συρμόν της μεταεικονομαχικής εποχής, ανέβλυσε από τον τάφο του, βεβαιώνοντας ότι το λείψανο του πολιούχου της Θεσσαλονίκης ακέραιο είναι ενταφιασμένο στη ΒΔ γωνία της βασιλικής. Εγκριτοι πολίτες βεβαίωναν τον σοφό μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ευστάθιο (12ος αι.) ότι έβλεπαν τον Άγιο Δημήτριο να διασχίζει τα βράδια τους δρόμους της πόλεως. Το μύρον-έλαιον ελάμβαναν οι προσκυνητές του τάφου του σε μολύβδινα φιαλίδια (κουτρούβια), τα οποία έφεραν την παράστασή του μαζί με την παράσταση της αγίας Θεοδώρας ή του αγίου Γεωργίου ή της Παναγίας. Σε ειδικές περιπτώσεις αντί φιαλιδίων το μύρον εκαρίζετο μέσα σε πολυτελή κιβωτίδια, που ήσαν ρέπλικες του τάφου του, όπως αυτό της μονής Βατοπαιδίου του Αγίου Ορους και άλλα, ή σε πολυτελή εγκόλπια, όπως αυτό του Βρετανικού Μουσείου ή της Συλλογής Dumbarton Oaks στην Ουάσιγκτον, τα οποία έφεραν στη μια πλευρά την παράσταση του αγίου Δημητρίου και κάτω από αυτή την απεικόνιση του τάφου του σε μικρογραφία. Στις παραστάσεις των εγκολπίων ο άγιος Δημήτριος εμφανίζεται αποκλειστικά ως στρατιώτης, ενώ στον τάφο του έφερε την ενδυμασία του μάρτυρα της πίστεως.

Ο δισυπόστατος αυτός χαρακτήρας του αγίου Δημητρίου εμφανίζεται έντονος στα χρόνια των Παλαιολόγων, όταν μέρος του λειψάνου του κατά τη λατινοκρατία (1204-1224) φυγαδεύθηκε στη Δύση με αποτέλεσμα το σώμα του αγίου για λόγους προστασίας να ριφθεί εντός φρέατος μέσα στο ναό. Από το φρέαρ ανέβλυζε στην κρύπτη της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου το μύρον-αγίασμα, το οποίο ελάμβαναν οι προσκυνητές μέσα σε πλίντες κούπες με το μονόγραμμα του αγίου.

Στα χρόνια των Παλαιολόγων ο στρατιωτικός χαρακτήρας του αγίου Δημητρίου είναι τόσο έντονος ώστε ο Νικηφόρος Γρηγοράς και ο Φιλόθεος,

πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τον συγκρίνουν με τον Μέγα Αλέξανδρο και τους Μακεδόνες βασιλείς. Με τη μορφή του στρατιώτη απεικονίζεται στα νομίσματα των αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως, των δεσποτών του κράτους της Θεσσαλονίκης και των Βουλγάρων ηγεμόνων, που τον διεκδικούν ως προστάτη τους. Με την εμφάνιση των Οθωμανών στα πράγματα του Βυζαντίου τον 14ο αι. ο στρατιώτης άγιος Δημήτριος, αντί της ασπίδας, του ξίφους ή του δόρατος, φέρει το τόξο με τα τρία βέλη, που είναι σύμβολο της τουρκικής εξουσίας, εξηγώντας και τον μετέπειτα σεβασμό των Οθωμανών στη λατρεία του.

Ταυτοχρόνως όμως την ίδια εποχή, κατά την οποία ο μοναχισμός και ο μυστικισμός της Ανατολικής Εκκλησίας ήταν σε έξαρση, αναδεικνύονται

σε υψηλό βαθμό οι ασκητικές αρετές του αγίου Δημητρίου. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς τον αποκαλεί όσιον, παρθένον, πάγκαλον και παναμώμητον, ο νομοφύλαξ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος και ο Δημήτριος Χρυσολωράς, χωρίς να αποκλείουν τον στρατιωτικό χαρακτήρα και τη στρατιωτική εμφάνιση του αγίου Δημητρίου, τονίζουν την αγνεία, τη σωφροσύνη, την εγκράτεια, τη νηστεία και την οσιότητά του, διότι «εκλεύσε τον αβροδίατον βίον» και εστράφη στις πνευματικές αρετές.

Κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας ο μυροβλύτης και θαυματουργός ασκητής φιλόπολις, ενταφιασμένος στη ΒΔ γωνία της βασιλικής του, που από το 1493 είχε μετατραπεί σε Κασιμέ τζαμί, δεχόταν τη μυστική λατρεία χριστιανών και μουσουλμάνων, οι οποίοι τον αναγνώριζαν ως Κασίμ.

Ο αναπτερώνων τις ψυχές των υποδούλων Ελλήνων στρατιώτης άγιος Δημήτριος αξιόθηκε πανελληνίως μεγάλης τιμής με την αφιέρωση πολλών ναών στο όνομά του και έθεσε υπό την προστασία του τον ξεσηκωμό του 1821, σημαδεύοντας με την πολεμική μορφή του το λάβαρο της εξέγερσης.

Βιβλιογραφία

Α. Παπαδόπουλος, «Ο άγιος Δημήτριος εις την ελληνικήν και βουλγαρικήν παράδοσιν», εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1971.

«Άγιον Δημητρίου θάψματα». Οι συλλογές Αρχιεπισκόπου Ιωάννου και Ανωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου», εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Χαράλαμπος Μπακιτζής, μετάφραση Αλόη Σιδέρη, εκδ. Αγρα, Αθήνα 1997.

◀ *Ενθρονος με στρατιωτική ενδυμασία, έτοιμος να βγάλει το σπαθί από τη θήκη του, εικονίζεται ο άγιος Δημήτριος στην εικόνα της Πανακωθής Τρετακόφ, αρχές 13ου αι.*

ΜΕΡΚΟΥΡΙΟΣ Ο ΕΠΟΥ

► Ο άγιος Μερκούριος λογχίζει τον Ιουλιανό, απαλλάσσοντας τη νέα θρησκεία από τον τελευταίο σημαντικό διώκτη της, τον φιλόσοφο αυτοκράτορα που μάταια επιχείρησε να επαναφέρει την αρχαία λατρεία. Δίπλα του, ο άγιος Γεώργιος. Κρητική εικόνα, αποδίδεται στον ζωγράφο Αγγελο (α΄ μισό 15ου αι.). Συλλογή Μ. Λάιση.

Ράνιος πμωρός του Ιουλιανού

Του ΓΙΩΡΓΟΥ Θ. ΚΑΛΟΦΩΝΟΥ

Ιστορικού - Βυζαντινολόγου

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΦΙΛΕΪς στρατιωτικούς αγίους στα εικονογραφικά προγράμματα των ναών, ο Μερκούριος, σύμφωνα με τους κατά πολύ μεταγενέστερους βιογράφους του, έζησε και μαρτύρησε την εποχή του αυτοκράτορα Δεκίου. Η ανδρεία του και ο ηρωισμός του στη μάχη αναγνωρίστηκαν από τον αυτοκράτορα που τον τίμησε με το υψηλό αξίωμα του στρατοπεδάρχη, αλλά η φλογερή χριστιανική πίστη του υποχρέωσε τον Δέκιο να τον καταδικάσει τελικά σε θάνατο διά απαγχονισμού, γεγονός που τον κατέταξε στους μάρτυρες της νέας πίστεως. Η λατρεία του πρωτοεμφανίζεται στην Καππαδοκία και σύντομα εξαπλώνεται σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια ιστορία, ευρύτατα διαδεδομένη ήδη από τον 6ο αι., που εμφανίζει τον Μερκούριο να έχει προσχωρήσει μεταθανάτως σε εξελιγμένες μορφές ένοπλης πάλης κατά της ειδωλολατρίας. Αναλαμβάνοντας ρόλο επουράνιου εκτελεστή, απαλλάσσει την καθιερωμένη πια θρησκεία της αυτοκρατορίας από τον τελευταίο σημαντικό διώκτη της, τον Ιουλιανό, τον φιλοσόφο αυτοκράτορα, που μάταια επιχείρησε να επαναφέρει την αρχαία λατρεία, μορφή τραγική όσο και εμβληματική.

Προφητικά όνειρα

Το επεισόδιο καταγράφεται σε αρκετές πηγές της πρώιμης βυζαντινής εποχής. Εδώ θα παρουσιάσω εν συντομία την εκδοχή που διασώζει ο Ιωάννης Μαλάλας, χρονογράφος του 6ου αι., που ξετυλίγει την ιστορία μέσα από την περιγραφή μιας σειράς τριών προφητικών ονείρων.

Το πρώτο είναι ένα προφητικό όνειρο-χρησμός που προέβλεψε πως ο Ιουλιανός πρόκειται να πεθάνει σε μια κωμόπολη που ονομάζεται Ασία. Αρκετό καιρό αργότερα, και ενώ ο Ιουλιανός εκστράτευε εναντίον της Περσίας και είχε φθάσει κοντά στην Κτησιφώντα, κατασκίνησε εκεί με τον στρατό του και αποφάσισε να διανυκτερεύσει.

«Και μόλις κοιμήθηκε», γράφει ο Μαλάλας, «είδε σε όραμα κάποιον ώριμο άνδρα που φορούσε μεταλλικό θώρακα και που εμφανίσθηκε μπροστά του στη σκηνή του, σε μια πόλη που ονομάζεται Ασία, και τον κτύπησε με μια λόγχη· και επειδή τρόμαξε (ο Ιουλιανός) ξύπνησε φωνάζοντας· και πετάχτηκαν οι ευνούχοι κουβι-

▲ Με το αξίωμα του στρατοπεδάρχη τίμησε ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Δέκιος τον Μερκούριο, για τον ηρωισμό του στη μάχη. Τελικά τον καταδικάσσε σε θάνατο για τη χριστιανική του πίστη. Στην τοιχογραφία (μέσα 12ου αι.), ο άγιος Μερκούριος απεικονίζεται με σιγματογύριο, χαρακτηριστικό των συγγενών των αυτοκρατόρων της Κομνηνίας Δυναστείας. Παναγία Κοσμοσώτειρα, Φέρες, Θράκη.

κουλάριοι, και οι σπαθάριοι, και οι φρουροί της σκηνής και παρουσιάσθηκαν μπροστά του με βασιλικές λαμπάδες· και βλέποντας ο βασιλέας Ιουλιανός πως είχε κτυπηθεί στο μέρος της μασχάλης, τους ρώτησε, πώς λέγεται η κωμόπολη όπου βρίσκεται η σκηνή μου; και του είπαν πως λέγεται Ασία. Και αμέσως φώναξε, Ηλιε(!) τον σκότωσε τον Ιουλιανό. Και από την αιμορραγία παρέδωσε την ψυχή του την πέμπτη ώρα της νύχτας, το 411ο έτος της μεγάλης Αντιοχείας».

Αμέσως ακολουθεί το τρίτο όνειρο, αυτήν την φορά στην Καισάρεια:

«Και την ίδια νύχτα είδε σε όραμα ο Βασίλειος, ο οσιώτατος επίσκοπος Καισαρείας της Καππαδοκίας, τους ουρανοί να έχουν ανοίξει και τον Σωτήρα Χριστό καθισμένο σε θρόνο που είπε με δυνατή φωνή: Μερκούριε, πήγαινε να σκοτώσεις τον βασιλέα Ιουλιανό που είναι ενάντιος στους χριστιανούς. Και ο άγιος Μερκούριος, που στεκόταν μπροστά στον Κύριο και φορούσε αστραφερό σιδερένιο θώρακα, μόλις άκουσε τη διαταγή εξαφανίσθηκε. Και σε λίγο βρέθηκε πάλι να στέκεται μπροστά στον Κύριο και φώναξε: Ο βασιλέας Ιουλιανός πέθανε σφαγμένος όπως

διέταξες Κύριε. Και επειδή τρόμαξε από την κραυγή, ο επίσκοπος Βασίλειος ξύπνησε ταραγμένος. Διότι ο βασιλέας Ιουλιανός τον τιμούσε και ως λόγιο, αλλά και ως συμφοιτητή του, και του έγραφε συχνά. Και σαν κατέβηκε ο άγιος Βασίλειος στην εκκλησία για τα εωθινά, κάλεσε όλους τους κληρικούς του και τους διηγήθηκε το μυστήριο του οράματος αυτού, και ότι σφαγιάσθηκε ο Ιουλιανός ο βασιλέας και πως θα πεθάνει την ίδια νύχτα. Και όλοι τον παρακαλούσαν να σιωπήσει και να μην πει τίποτε γι' αυτά σε κανέναν».

Θεία δίκη

Ήταν φυσικό ο ξαφνικός θάνατος του Ιουλιανού να θεωρηθεί από τους χριστιανούς αποτέλεσμα θείας δίκης. Αλλά μια απλή διατύπωση αυτής της ερμηνείας δεν φαίνεται να αρκεί. Επιστρατεύονται τα όνειρα, που επιτρέπουν στους ονειρευόμενους και κατ' επέκτασιν στους αναγνώστες του Μαλάλα να παρακολουθήσουν με κάθε λεπτομέρεια τα τεκταινόμενα στο υπερφυσικό πεδίο. Ο ειδωλολάτρης Ιουλιανός βιώνει στο όνειρο του το θανατηφόρο πλήγμα, αλλά το θεωρεί εκπλήρωση παλαιότερης ειδωλολατρικής προφητείας. Η ταυτότητα του εκτελεστή, όπως και η «ιδεολογική προέλευση» του κτυπήματος, αποκαλύπτονται μόνον στον Μέγα Βασίλειο, σημαντική μορφή της χριστιανικής παράταξης, αλλά και παλιό συμμαθητή και φίλο του αυτοκράτορα, στοιχείο που επιτείνει την αληθοφάνεια και την αξιοπιστία της αφήγησης. Η ταραχή του, αλλά και ο φόβος των οικείων του ότι η κοινοποίηση του ονείρου θα επέφερε δεινά στον χριστιανό ιεράρχη προσθέτουν στον όλο ρεαλισμό του κειμένου.

Γνωρίζουμε όμως ότι η ιστορία αυτή είναι μεταγενέστερη κατασκευή: Ο Βασίλειος την εποχή του θανάτου του Ιουλιανού δεν είχε γίνει ακόμη επίσκοπος Καισαρείας. Η ίδια περιπου αφήγηση, με σημαντικές διαφορές στην πλοκή και διαφορετικά ιερά πρόσωπα στη θέση του Χριστού, του αγίου Μερκουρίου και του Μεγάλου Βασιλείου, απαντά σε αρκετές προγενέστερες παραλλαγές. Η καππαδοκική εκδοχή όμως τελικά επικράτησε. Στη συνείδηση των πιστών ο Μερκούριος ήταν αυτός που ως ευσυνείδητος και πειθαρχημένος στρατιώτης υπάκουσε στην προσταγή του κυρίου του, και έκοψε το νήμα της ζωής του τελευταίου ειδωλολάτρη αυτοκράτορα, κλείνοντας θεαματικά την τελευταία δυναμική αντιπαράθεση χριστιανισμού και ειδωλολατρίας. ❧

ΑΡΤΕΜΙΟΣ

Μεταθανάτιες μεταμορφώσεις ενός μάρτυρα

Του ΓΙΩΡΓΟΥ Θ. ΚΑΛΟΦΩΝΟΥ

Ιστορικού - Βυζαντινολόγου

ΕΝΑΣ ΑΠΟ τους τελευταίους μάρτυρες της πίστεως που προέκυψαν από τη σύγκρουση χριστιανισμού και ειδωλολατρίας, ο Αρτέμιος έζησε μια ζωή που δεν προΐδεάζει για την εντυπωσιακή μεταθανάτια πορεία του. Ανθρώπος του αιρετικού αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β', οπαδός πιθανότατα και ο ίδιος της κακοδοξίας του Αρείου τοποθετήθηκε στη θέση του διοικητού της Αλεξάνδρειας, όπου διέπρεψε στους διωγμούς κατά των πιστών της αρχαίας θρησκείας, ίσως ακόμη και ορθοδόξων Χριστιανών. Είχε μάλιστα πρωτοστατήσει στη βεβήλωση του Σεραπείου και στην καταστροφή των λατρευτικών ειδώλων και αφιερωμάτων του προστάτη-θεού της πόλης.

Μετά την ανάρρηση του Ιουλιανού στον θρόνο της αυτοκρατορίας και την ανατροπή της θρησκευτικής πολιτικής των προκατόχων του, η στάση του Αρτεμίου δεν ήταν πλέον ανεκτή. Οι Αλεξανδρινοί τον κατήγγειλαν και ο κατοπινός άγιος εκλήθη από τον τελευταίο ειδωλόλατρη αυτοκράτορα στην Αντιόχεια να απολογηθεί για τον υπερβάλλοντα χριστιανικό του ζήλο. Σύμφωνα με μεταγενέστερο βιογράφο του, ο Αρτέμιος είχε αρνηθεί την προσφορά του Ιουλιανού να προσχωρήσει στην ειδωλολατρία και να σωθεί. Τελικά, οδηγήθηκε στον μαρτυρικό θάνατο. Οι ιστορικές πηγές της εποχής μάς πληροφορούν ότι τα νέα του θανάτου του προκάλεσαν ενθουσιασμό στον ειδωλολατρικό πληθυσμό της Αλεξάνδρειας που,

φοβούμενος προφανώς την θρυλική επείκεια του Ιουλιανού, ανέμενε ότι ο Αρτέμιος θα επέστρεφε αποκατεστημένος στο αξίωμά του.

Ιατρός

Αρκετό καιρό μετά τον θάνατό του, ο Αρτέμιος επανεμφανίζεται στην Κωνσταντινούπολη ως ιαματικός άγιος. Το όποιο αιρετικό παρελθόν του έχει πλέον ξεχαστεί, επισκιασμένο προφανώς από την ακλύ του μαρτυρίου και την αποτελεσματικότητα των θαυματουργικών ιάσεων που προσέφερε πλέον στους πιστούς τεκμήριο αψευδές της ορθοδοξίας του. Μετά τη μεταφορά του στη Βασιλεύουσα, το θαυματουργό λείψανό του βρήκε μόνιμη στέγη στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννου στην Οξεία. Πρόκειται για ναό που έκτισε στη θέση της οικίας του ο αυτοκράτορας Αναστάσιος, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για την μετοικεσία του στο Ιερό Παλάτιο. Στον ναό λειτουργούσε οργανωμένο ιαματικό κέντρο εγκοίμησης. Οι θαυματουργικές θεραπείες συνετελούντο μέσω ιαματικών ονείρων που οι ασθενείς προκαλούσαν κοιμώμενοι επί τόπου και αφού είχαν συνήθως ακολουθήσει συγκεκριμένο τελετουργικό.

Διαδεδομένη πρακτική της αρχαίας θρησκείας, η εγκοίμηση γρήγορα υιοθετήθηκε και από τον Χριστιανισμό ο οποίος προέβαλλε την αποτελεσματικότερη λειτουργία της χριστιανικής μορφής της από την ειδωλολατρική, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης στρατηγικής προσηλυτισμού. Οι όποιες επιτυχίες του Ασκληπιού, του Σεράπιδος και των άλλων θεοτήτων της αρχαιότητας, που ειδικεύονταν στην εγκοί-

▲ Όταν ο Ιουλιανός (αριστερά) ανέβηκε στον θρόνο, ο Αρτέμιος (δεξιά) κλήθηκε να απολογηθεί για τον ζήλο των πιστών της αρχαίας θρησκείας, την οποία ο νέος αυτοκράτορας προσπάθησε να επαναφέρει. Εικονογραφημένο χειρόγραφο, 11ου αι. (?). Άγιον Όρος, Μονή Εοφιγγμένου.

μηση, δεν ήταν για τους Χριστιανούς παρά αποτέλεσμα δαιμονικής απάτης. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Αρτέμιος, καταστροφές του Σεραπείου, ενός από τα σημαντικά κέντρα ειδωλολατρικής εγκοίμησης, βρέθηκε μετά θάνατον να υπηρετεί την χριστιανική εκδοχή της αρχαίας αυτής πρακτικής. Το λείψανό του φθάνει στην Κωνσταντινούπολη την κατάλληλη εποχή. Υπό την αυτοκρατορική πατρωνία, η πρωτεύουσα προβάλλεται πλέον ως το θρησκευτικό κέντρο της χριστιανικής αυτοκρατορίας και νέα ιερά

εγκοίμησης οργανώνονται ή τα υπάρχοντα ενισχύονται στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής.

Τα θαύματα

Δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες για την ίδρυση του κέντρου του Αρτεμίου ούτε για το πότε ακριβώς εκδηλώθηκε για πρώτη φορά το ιαματικό χάρισμα του λειψάνου του. Η βασική πηγή μας είναι η συλλογή των καταγραφών των θαυμάτων του τον 7ο αιώνα, εποχή κατά την οποία το κέντρο έχει ήδη από καιρό καθιερωθεί. Πρόκειται για κείμενο μοναδικό, με ζωηρές και ανάγλυφες περιγραφές, σπάνιο τεκμήριο της λαϊκής θρησκευτικότητας της εποχής, μιας θρησκευτικότητας προσανατολισμένης στα εγκόσμια, που απέχει αρκετά από τις αρχές και τους στόχους του ασκητισμού.

Μπορεί ίσως ο Αρτέμιος να μην απολάμβανε της φήμης και της υψηλής αυτοκρατορικής πατρωνίας που είχαν προσελκύσει οι τοπικοί θεραπευτές άγιοι, Κοσμάς και Δαμιανός, αλλά η σπάνια εξειδίκευσή του στις θεραπείες της βουβωνικής κήλης και άλλων παθήσεων των ανδρικών γεννητικών οργάνων εξασφάλιζαν στο κέντρο του την σταθερή προσέλευση ασθενών που εγκαθίσταντο στην εκκλησία αναμένοντας την θεραπεία, συχνά για μακρό χρονικό διάστημα. Μέσα από τις εμφανίσεις του στα όνειρα των πιστών του, που καταγράφονται στην συλλογή των θαυμάτων του, ο παλιός διοικητής της Αλεξανδρείας διαμορφώνει μια ενδιαφέρουσα και ελκυστική προσωπικότητα καλοκάγαθου ιατρού, που δεν διστάζει όμως, καμιά φορά, να παίζει με τους χειρότερους φόβους των ασθενών του, μεταμφιεζόμενος περιστασιακά σε χειρουργό ή ακόμη και χασάπη που απειλεί να ακρωτηριάσει τα πολύτιμα πάσχοντα μέλη τους. Δεν διστάζει επίσης να εκδηλώνει την έντονη αντιπάθειά του στους Αλεξανδρινούς, επίμονη ανάμνηση του επίγειου βίου του. Στην αγιολογία της εποχής, το παρελθόν του ξευγενίζεται και ο άγιος μετατρέπεται σε πατριό και αυγουστάλιο, που είναι άλλωστε και η πιο συνηθισμένη εμφάνιση που παίρνει όταν επισκέπτεται τους ασθενείς του στον ύπνο τους.

Εκτελεστής, στρατιωτικός

Πολύ πιο συνεπής με το παρελθόν του Αρτεμίου, αν και βραχύβια, είναι απόδοση στον μάρτυρα από την συριακή παράδοση του ρόλου του εκτελεστή του Ιουλιανού, που τον έβαζε κατ' αυτόν τον τρόπο να παίρνει εκδίκηση από τον υπαίτιο του

θανάτου του. Η εκδοχή αυτή απορρίφθηκε τελικά, προφανώς λόγω της επιτυχίας του ως θεραπευτή, αλλά και των ισχυρών καππαδοκικών διασυνδέσεων του Μερκουρίου, επικρατέστερου υποψήφιου γι' αυτόν τον άθλο. Παρότι η φήμη του Αρτεμίου ως θεραπευτή τον ακολουθεί μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας, μετά τον 11ο αι., εποχή ανόδου της νέας στρατιωτικής αριστοκρατίας, επανέρχεται στο προσκήνιο το στρατιωτικό παρελθόν του και στις τοιχογραφίες των ναών απεικονίζεται πλέον ως ένας από τους στρατιωτικούς αγίους. Μετά την Αλωση, το ιατρικό παρελθόν του Αρτεμίου, η πιο σημαντική και ενδιαφέρουσα

φάση της μεταθανάτιας πορείας του, ξεχνιέται.

Προστάτης της Ελληνικής Αστυνομίας

Οι μέρες μας επεφύλασαν στον Αρτέμιο ακόμη μία μεταμόρφωση. Η θητεία του στη διοίκηση και η πείρα του στις διώξεις μοιάζει να επιβραβεύτηκε όταν αναγορεύτηκε προστάτης της Ελληνικής Αστυνομίας επιλογή εκ πρώτης όψεως ατυχής. Όμως, η βέβαιη αν και συχνά βραδεία αποτελεσματικότητά του ως θαυματουργού, επιβεβαιώνεται και πάλι, με τις φετινές εξελίξεις στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας. ❧

▲ Ο άγιος Αρτέμιος, τοιχογραφία του Μανουήλ Πανοέλη, 13ος αι., Άγιον Όρος, Προιάτιο. Μετά τον 11ο αι., εποχή ανόδου της νέας στρατιωτικής αριστοκρατίας στη βυζαντινή αυτοκρατορία, ο Αρτέμιος, χωρίς να χάσει τη φήμη του ως θεραπευτή, απεικονίζεται πλέον ως στρατιωτικός άγιος.

ΜΠΟΡΙΣ και ΓΚΛΕΜΠ

οι πρώτοι άγιοι των Σλάβων

▲ Μπορίς και Γκλεμπ. Λεπτομέρειες από εικόνα 14ου αι., Πανακοθήκη Τρεπιάκόφ. Για τον ηγεμόνα τον Κιέβον Βλαδίμηρον, οι δύο άγιοι, που το 1015 θανατώθηκαν από τον μεγαλύτερο αδελφό τους, Σβιατοπόλκ, υπήρξαν, κατά τους σκοτεινούς χρόνους των αδελφοκτόνων πολέμων στην παλαιά Ρωσία, σύμβολα της αδελφικής αγάπης και αφοσίωσης.

Του ΒΙΤΑΛΗ ΖΑΪΚΟΦΣΚΙ

Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΟΙ ΠΡΙΓΚΙΠΕΣ Μπορίς και Γκλεμπ, οι πρώτοι άγιοι των Ρους/Ρώσων, ήταν οι μικρότεροι από τους δώδεκα γιους του Μεγάλου Πρίγκιπα (άρχοντα, ηγεμόνα, με τη βυζαντινή ορολογία) του Κιέβου Βλαδίμηρου, που βάφτισε τον λαό του το έτος 988. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, μητέρα τους ήταν η πορφυρογέννητη πριγκίπισσα Αννα, κόρη του βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Β' και αδελφή του Βασιλείου Β'. Τα χριστιανικά ονόματα των αδελφών ήταν Ρωμανός και Δαβίδ, ίσως στον Μπορίς να έδωσαν το όνομα του παππού του. Φαίνεται ότι τα δύο αδέρφια ήταν τα αγαπημένα παιδιά του Βλαδίμηρου, αφού απ' όλους τους γιους του μόνο αυτούς κρατούσε κοντά του στο Κίεβο.

Η «Χρονική» του Titmar του Merzeburg αναφέρει ότι ο άρχοντας Βλαδίμηρος κληροδότησε τον θρόνο του Κιέβου σε δύο γιους του, πιθανότατα στους Μπορίς και Γκλεμπ, οι οποίοι, αν και οι μικρότεροι σε ηλικία, ήταν, λόγω της πορφυρογέννητης καταγωγής τους και της ιδιαίτερης αγάπης του πατέρα τους, επικίνδυνοι ανταγωνιστές για τα μεγαλύτερα αδέρφια τους στην υποψηφιότητα για τον θρόνο. Όταν, το 1015, πέθανε ο Βλαδίμηρος, ο μεγαλύτερος αδελφός τους Σβιατοπόλκ (Καταραμένος), μόλις βγήκε από τη φυλακή όπου τον κρατούσε ο πατέρας του, έδωσε εντολή να σκοτώσουν τα αδέρφια του. Στον «Βίο» τους αναφέρεται ότι οι δολοφόνοι όρμησαν στη σκηνή του Μπορίς τη στιγμή που αυτός έκανε την προσευχή του, προετοιμαζόμενος για τον θάνατο, και τον χτύπησαν με κοντάρι.

Πολιτική σκοπιμότητα

Η ανακήρυξη των πρώτων αγίων της

νέας ρωσικής εκκλησίας, που σήμανε την αρχή του «δυναστικού πανθέου» των πριγκίπων των Ρους/Ρώσων, έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση της εκκλησιαστικής πολιτικής του ηγεμόνα του Κιέβου Γιαροσλάβ του Σοφού και των διαδόχων του. Κατ' αρχάς, η λατρεία των δύο αδελφών ήταν επίσημη, των πριγκίπων και όχι του λαού. Τους λάτρευαν ως μάρτυρες για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, αποβλέποντας στην εδραίωση της αρμονίας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, στην ανάδειξη των ηθικών αρχών στις σχέσεις των πριγκίπων μεταξύ τους, αφενός, και των κυρίαρχων και των υποτελών, αφετέρου.

Τους δυο αδελφούς αγιοποίησαν πρώτα με τα χριστιανικά τους ονόματα: το 1051/1052 ο Γιαροσλάβ χτίζει στο Κίεβο την εκκλησία των αγίων Ρωμανού και Δαβίδ, των προστατών των αδελφών. Αργότερα όμως, τουλάχιστον από το 1115, λατρεύονται πλέον ως Μπορίς και Γκλε-

μπ, στοιχείο ενισχυτικό του εθνικού χαρακτήρα της νέας ρωσικής εκκλησίας. Στις αρχές του 12ου αιώνα ο πριγκίπας Δαβίδ-Γκλεμπ Σβιατοσλάβοβιτς, χτίζει στην πόλη Τσερνίγκοβ εκκλησία-κοιμητήριο αφιερωμένη στους αγίους Μπορίς και Γκλεμπ. Στο Νόβγκοροντ οι πρώτες (ξύλινες) εκκλησίες των δύο αγίων χρονολογούνται στα χρόνια 1146 και 1167. Τουλάχιστον από το έτος 1200 οι δύο άγιοι λατρεύονταν και στο Βυζάντιο: η εικόνα τους βρισκόταν στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, δεξιά από την Αγία Τράπεζα, κοντά στη θέση των βυζαντινών αυτοκρατόρων.

Στην Παλαιά Ρους/Ρωσία, κατά τους σκοτεινούς χρόνους των αδελφοκτόνων πολέμων, οι δύο άγιοι υπήρξαν σύμβολα της αδελφικής αγάπης και αφοσίωσης. Κατ' ειρωνεία όμως τους χρησιμοποιούσαν τόσο η κεντρική εξουσία όσο και οι «αμφισβητίες» πριγκίπες με τάσεις ανεξαρτησίας από το Κίεβο. Στα

► Οι άγιοι Μπορίς και Γκλεμπ έφιπποι, φορώντας αρχοντικό σκούφο, σύμβολο της εξουσίας των πριγκίπων. Οι δύο άγιοι, οι πρώτοι της παλαιάς Ρωσίας, από το 1200 λατρεύονταν και στο Βυζάντιο. Εικόνα 14ου αι., Πανακοθήκη Τρετιακόφ.

πρώτα αγιολογικά κείμενα των «Βίων» τους, παράλληλα με την στερέωση των δικαιωμάτων του μεγαλύτερου αδελφού, υποστηρίζεται και το δικαίωμα των μικρότερων για αντίσταση σε περίπτωση υπέρβασης εξουσίας εκ μέρους του πρεσβυτέρου· όμως στους μεταγενέστερους, ιδεολογικός άξονας γίνεται η απολογία και επικύρωση των απόλυτων δικαιωμάτων των πρεσβυτέρων του Κιέβου.

Απεικονίσεις - παράδοση

Η λατρεία των στρατιωτών-αγίων ήταν πολύ επίκαιρη την εποχή εκείνη των συνεχών πολέμων, ιδιαίτερα για τις ακριτικές περιοχές, όπως το Πσκοβ, το Νόβγκοροντ, το Τβερ, το Τσερνίκοβ κ.ά., όπου χτίζονται εκκλησίες αφιερωμένες στους άγιους και αναπτύσσεται ο αγιογραφικός κανόνας τους. Στις εικόνες των αγίων διαχωρίζονται τα τρία βασικά στοιχεία-σύμβολα: οι αρχοντικοί σκούφοι στην κεφαλή—σύμβολο της εξουσίας των πριγκίπων—, οι σταυροί στο δεξιό χέρι—σύμβολο μαρτυρικού θανάτου—, και τα ογκώδη σπαθιά—σύμβολο των στρατιωτών-προστατών της χώρας.

Ο αγιογραφικός κανόνας των αγίων Μπορίς και Γκλεμπ διαμορφώθηκε υπό την επίδραση των βυζαντινών εικόνων των στρατιωτών-αγίων Γεωργίου της Καππαδοκίας, Θεοδώρου του Στρατηλάτη, Δημητρίου κ.ά. Η βυζαντινή λαϊκή παράδοση αφομοίωσε αυτούς τους στρατιώτες-άγιους με τον παραμυθιακό δρακοντοκτόνο ήρωα σε μορφή ιππότη, όπως φαίνεται και από την αγιογραφία τους. Η σλαβική λαϊκή παράδοση ήθελε και αυτή τους άγιους Μπορίς και Γκλεμπ να υποτάσσουν τον δράκο, αλλά ως θεϊκοί πρωτομάστορες σιδεράδες: στα παραμύθια και τις παραδόσεις των ανατολικών Σλάβων (Ρώσων, Ουκρανών και Λευκορώσων) οι Μπορίς και Γκλεμπ γίνονται σιδεράδες, που σφυρηλατούν το πρώτο άροτρο για τους ανθρώπους, ζεύουν στο άροτρο τον φτερωτό δράκο και οργώνουν με αυτό τη γη, δημιουργώντας από το Δνειπερο μέχρι τη Μαύρη θάλασσα μια αυλακιά, το «Ανάχωμα του Δράκοντα». Και στις παραδόσεις αυτές έμμεσα εμφανίζεται ο ρόλος των αγίων ως προστατών της χώρας τους: στην Ουκρανία υπάρχει ακόμα αυτό το τεράστιο σε μήκος ανάχωμα· είναι τα υπολείμματα αρχαίων οχυρώσεων. ❧

Αρματωμένοι άγιοι

▲ Άγιος Δημήτριος έφιππος, βυζαντινό πλακίδιο από σιταίτη, 14ος αι. Μόσχα, Μουσείο Κρεμλίνου.

▶ Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, πλακίδιο από σιταίτη, 12ος αι. Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ.

Τον ΤΑΞΙΑΡΧΗ ΚΟΛΙΑ

Καθηγητή του Βίον και του Πολιτισμού των Βυζαντινών, Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΆΓΙΟΙ κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες εμφανίζονται με την ενδυμασία πολιτικού αξιωματούχου. Φορούν μακρύ χιτώνα και χλαμύδα και συχνά ένα μανιάκιον κρέμεται από τον λαιμό τους, προκειμένου να δηλώσει τη στρατιωτική τους ιδιότητα. Η εμφάνιση αγίων με στρατιωτική περιβολή στη βυζαντινή εικονογραφία συνδέεται χρονικά με τη σταδιακή ενίσχυση της θέσης των στρατιωτικών στη βυζαντινή κοινωνία, δηλαδή κυρίως από τον 9^ο-11^ο αιώνα και αργότερα, αλλά και με την προβολή του θρησκευτικού στοιχείου κατά τη διεξαγωγή του πολέμου. Την αριστοκρατία αποτελούν πλέον οι ισχυρές οικογένειες στρατιωτικών, τα μέλη των οποίων κοσμούν συχνά τις σφραγίδες τους με τις μορφές στρατιωτικών αγίων. Οι ίδιοι οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Κομνηνών (αλλά και μεταγενέστεροι), που προέρχονται από τέτοιες ισχυρές οικογένειες, χαράσσουν σε νομίσματά τους τον εαυτό

τους μαζί με τον στρατιωτικό άγιο της προτίμησής τους ως προστάτη (π.χ. ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός εικονίζεται με τον Άγιο Γεώργιο, ο Μανουήλ Α΄ με τον Άγιο Θεόδωρο, ο Ισαάκιος Β΄ με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ).

Ο τύπος του στρατιωτικού αγίου, όπως αυτός συνήθως εμφανίζεται στη βυζαντινή τέχνη, θυμίζει αξιωματικό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και μοιάζει πολύ με την εικόνα του αυτοκράτορα, όπως αυτός αναπαρίσταται κατά την πρώιμη εποχή, αλλά και αργότερα - την εποχή των Κομνηνών - σε νομίσματα και αλλού. Οι άγιοι είναι στις περισσότερες περιπτώσεις πεζοί, συχνά έφιπποι και σε λίγες περιπτώσεις καθιστοί.

Η πλέον διαδεδομένη εικόνα ένοπλου αγίου είναι εκείνη με θώρακα που φτάνει μέχρι τη μέση (κλιβάνιον) και φαίνεται να αποτελείται από μεταλλικές ή δερμάτινες φολίδες, πλακίδια ή μικρούς μεταλλικούς κρίκους (αλυσιδωτός). Απαντά επίσης και ο γνωστός από την ελληνική αρχαιότητα και από τα αυτοκρατορικά πορτρέτα τύπος που έχει την όψη ρωμαίου ανδρικού σώματος.

Ο απεικονιζόμενος από την κοιλιά και κάτω και μέχρι σχεδόν τα γόνατα προστατεύεται από πτέρυγες δερμάτινες ή μεταλλικές, που θυμίζουν ανάλογη θωράκιση της αρχαιότητας. Οι βραχιόνες, από τους ώμους μέχρι τους αγκώνες, καλύπτονται από

επιμήκη στοιχεία παρόμοιας υφής με τις πτέρυγες. Κάτω από τον θώρακα διακρίνεται χιτώνας που φτάνει μέχρι το γόνατο, ενώ τα μανίκια του φαίνεται να φτάνουν μέχρι τους καρπούς. Οι κνήμες προστατεύονται από περικνημίδες (χαλκότευβα, ποδόψελλα) μεταλλικές ή δερμάτινες, μπότες ή από άλλα καλύμματα, αποτελούμενα από πλινθια δαμμένο με ιμάντες. Οι πήξεις και

οι καρποί συνήθως δεν είναι θωρακισμένοι, άλλα καλύπτονται από τα μανίκια του χιτώνα. Η κεφαλή είναι ακάλυπτη. Πάνω από τον αριστερό ώμο απλώνεται χλαμύδα, η οποία δένει με πόρπη στο στήθος, κοντά στον δεξιό ώμο. Υψηλά στη μέση και προς το στήθος διακρίνεται ταινία από ύφασμα ή δέρμα δεμένη σαν ζώνη, η οποία δηλώνει την ιδιότητα του στρατιωτικού αξιωματούχου που έχει ο απεικονιζόμενος.

Περιβολή και οπλισμός των στρατιωτικών αγίων

► **Άγιος Γεώργιος, πλακίδιο από στεαίτη, Προς αι. Αγίου Όρους, Μονή Βατοπαιδίου.**

Ο οπλισμός του αγίου, στη μορφή αυτή που περιγράψαμε, αντιστοιχεί λίγο-πολύ σε εκείνον των στρατιωτικών αξιωματούχων της ύστερης ρωμαϊκής/πρώιμης βυζαντινής περιόδου ή και μεταγενέστερης, που προοριζόταν όμως για επίσημες περιπτώσεις, όπως παρελάσεις κ.ά.

Από το β' μισό του Ι' αιώνα και μετά οι στρατιωτικοί άγιοι απαντούν συχνά στην εικονογραφία με θώρακα αποτελούμενο από φολίδες, πλακίδια ή μεταλλικούς κρίκους, ο οποίος συνεχίζεται μέχρι το γόνατο (λωρίκιον). Ο τύπος αυτός του θώρακα φαίνεται να ευρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα της εποχής, δηλαδή στην πανοπλία του Ι'-ΙΒ' αιώνα.

Παλαιολόγεια εποχή

Στη βυζαντινή τέχνη της Παλαιολόγεια εποχής εμφανίζεται ο άγιος με παρόμοια πανοπλία, άλλοτε αλυσιδωτή ή φολιδωτή, άλλοτε πάλι με εκείνη που αναπαριστά το ανδρικό σώμα, τώρα όμως τα χρώματα και η διακόσμηση είναι πολύ πιο πλούσια, σχεδόν μπαρόκ. Μερικές φορές την ύστερη αυτή εποχή ο πολεμιστής φέρει κράνος (Άγιος Μερκούριος σε τοιχογραφία στην εκκλησία του Αγίου Κλήμεντος στην Αχρίδα).

Ως επιπλέον αμυντικό όπλο των στρατιωτικών αγίων απεικονίζεται η ασπίδα (σκουτάριον), η οποία εμφανίζεται: α) Στρογγυλή σε διάφορα μεγέθη. Αυτή συχνά διακρίνεται σαν ένας κύκλος πίσω από τον άγιο. Άλλοτε πάλι αποδίδεται σε τομή και έχει περίπου το σχήμα τριγώνου, προκειμένου να αποτυπωθεί το κυρτό της επιφάνειάς της, του οποίου η αμβλία κορυφή είναι ο ομφαλός της. β) «Καρδιόσχημη», που εμφανίζεται από τα τέλη του ΙΑ' αιώνα και εξής. Από τον ΙΓ' αιώνα ο τελευταίος αυτός τύπος της ασπίδας παίρνει τη μορφή σχεδόν οξέος - στο κάτω μέρος - τριγώνου, ενώ είναι πολύ μεγαλύτερη, φτάνοντας από το έδαφος μέχρι σχεδόν τον λαιμό του πολεμιστή. Ιδίως κατά την ύστερη εποχή η επιφάνεια του σκουταρίου είναι πλούσια διακοσμημένη.

Ως επιθετικά όπλα των αγίων εμφανίζονται σχεδόν αποκλειστικά η σπάθη και το δόρυ.

Όταν οι άγιοι απεικονίζονται έφιπποι, κάτι που συμβαίνει πιο σπάνια, ο εξοπλισμός τους είναι παρόμοιος. Οι άγιοι Γεώργιος, Δημήτριος και Θεόδωρος ο Στρατηλάτης είναι κυρίως εκείνοι που απαντούν και έφιπποι. Το άλογό τους δεν είναι θωρακισμένο, ενώ απεικονίζονται η σέλλα, τα καλινάρια και συχνά ο αναβολέας.

Επειδή δεν σώζονται σχεδόν καθόλου βυζαντινά όπλα, οι ασχολούμενοι με αυτά μελετητές του υλικού πολιτισμού των Βυζαντινών, αναζητούν πληροφορίες στις παραστάσεις πολεμιστών στη βυζαντινή τέχνη και - δευτερευόντως - στις λίγες περιγραφές και τις μεμονωμένες αναφορές όπλων στα κείμενα της εποχής. Ορισμένοι από τους μελετητές αξιοποιούν ως ένα βαθμό άκριτα το «υλικό» που προσφέρουν οι απεικονίσεις αγίων, αρχαγγέλων ή άλλων μορφών με στρατιωτική περιβολή, με συνέπεια να οδηγούνται στη διαπίστωση και να συμβάλλουν στη διάδοση της εντύπωσης ότι ο βυζαντινός πολεμιστής ήταν οπλισμένος λίγο-πολύ όπως ο άγιος Γεώργιος ή ο άγιος Δημήτριος. Είναι ευνόητο ότι πρόκειται για τυποποιημένες μορφές και δεν επιτρέπεται να θεωρούμε ότι ένας πολεμιστής του Ι' ή - ακόμα περισσότερο - του ΙΓ' ή ΙΔ' αιώνα ήταν εξοπλισμένος όπως περίπου ένας Ρωμαίος αξιωματικός του Δ' αιώνα. Ακόμα και οι υποστηρικτές της άποψης ότι η βυζαντινή κοινωνία χαρακτηρίζεται από στασιμότητα δεν επιτρέπεται

να νομίζουν ότι ο βυζαντινός στρατός αποτελείτο σχεδόν αποκλειστικά από τέτοιους πολεμιστές.

Το γεγονός ότι το δόρυ του αγίου Δημητρίου εμφανίζεται κοντό δεν σημαίνει ότι μόνο ή κυρίως τέτοιος τύπος δόρατος ήταν σε χρήση στον βυζαντινό στρατό, όπως έχει υποστηριχθεί. Οποσδήποτε χρησιμοποιείτο τέτοιος τύπος, αλλά η προτίμησή του από τους καλλιτέχνες πρέπει μάλλον να αποδοθεί στο ότι έπρεπε να χωράει μέσα στο πλαίσιο της παραστάσεως. Οι στρατιωτικοί άγιοι σχεδόν ποτέ δεν εμφανίζονται να φορούν περικεφαλαία ή να ιππεύουν θωρακισμένο άλογο. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι ο βυζαντινός πολεμιστής, αν υπηρετούσε σε ομάδες κρούσεως ή σε σώματα βαριά οπλισμένων, δεν διέθετε κασίδιον - και ίσως μάλιστα με προσωπίο - ή ότι τα άλογα των πανσιδίων ιπποτών δεν ήταν κατάφρακτα.

Από την άλλη πλευρά πάλι, μπορεί να αντλήσει κανείς σημαντικές πληροφορίες από τις παραστάσεις των στρατιωτικών αγίων, αν αναζητήσει και επισημάνει ακριβώς τα τυχόν νέα στοιχεία που πα-

ρουσιάζει ο εξοπλισμός του απεικονιζόμενου πολεμιστή. Για παράδειγμα η «καρδιόσχημη» ασπίδα, που αναφέρθηκε πιο πάνω, εμφανίζεται μόλις κατά το β' μισό του ΙΑ' αιώνα και το γεγονός αυτό είναι ενδιαφέρον, γιατί προφανώς συμπίπτει με τη διαμόρφωση και διάδοση του νέου αυτού τύπου, όχι μόνο στο Βυζάντιο αλλά και στη δυτική Ευρώπη. Πρόκειται λοιπόν για ένα νέο στοιχείο που παραπέμπει στις εξελίξεις στην πολεμική τεχνολογία της εποχής και μπορεί να αξιοποιηθεί. Παρόμοια είναι και η περίπτωση του κυρτού σπαθιού που διαδίδεται κατά τους τελευταίους αιώνες της αυτοκρατορίας ή εκείνη του αναβολέα, η χρήση του οποίου αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της τεχνολογίας - κυρίως του πολέμου - και ο οποίος απαντά ευρέως στις παραστάσεις ιππέων από τον Ι' αιώνα και μετά. Πρόκειται για σημαντικές πληροφορίες, τις οποίες αντλούμε σε μεγάλο ποσοστό από τις απεικονίσεις των στρατιωτικών αγίων και μπορούν να αξιοποιηθούν, υπό την προϋπόθεση ότι τις προσεγγίζουμε με την απαραίτητη προσοχή. ❧

Δημήτριος και Δεξίλεως

Τον Χρήστου Μπουλάτη

Αρχαιολόγος-συγγραφέα

ΕΦΙΠΠΟΣ εισέρχεται καλπάζοντας στις φυλλόστρωτες αγιές μνές Οκτωβρίου· το πλείστον έφιππος και στους ναούς εδώ κι οκτώ αιώνες πάνω κάτω, στα ταπεινά ξωκλήσια, στα καντηλόφωτα εικονοστάσια των σπιτιών, και στο φαντασιακό των καθ' ημάς ορθοδόξων πιστών έφιππος το πλείστον στρατιώτης, φύλακας τιμωρός, αφότου κατά μήνα Οκτώβριο του 1207, για μια εισέτι φορά, την πολιορκούμενη σώζει Θεσσαλονίκη, φονεύοντας τον ηγεμόνα των Βουλγάρων Ιωαννίτζη, ή Ιωάννη Ασάνη, ιδρυτή της δυναστείας των Ασάν, ή Καλογιάννη αλλιώς, που οι βυζαντινές πηγές για ευνόητους λόγους τον θέλουν Σκυλογιάννη.

Θαυμαστή επιφάνεια, μεγάλη η χάρη Του, ο άγιος Δημήτριος, ο περίφροντις πολιούχος, φιλόπολις και σωσίπολις, ο Μυροβλύτης, μαρτυρικά εκπνεύσας πάνω στην εκπνοή του 3ου αιώνα και στο μεταίχμιο δύο καιρών εν Θεσσαλονίκη, από όπου ξεκίνησε νωρίς οδύτης πρώτα με την επίσημη στολή της ανακτορικής αυλής –πολυτελής χλαμύδα, του αξιώματός του ταβλίον, και άλλα διακριτικά επί των ώμων, όπως τον δείχνει η ψηφιδωτή απεικόνιση στον εκεί ναό του–, κι έστιξε με τη χάρη Του το παλληκάρι Βαλκάνια και Ρωσία. Σβιατόι Ντιμίτρι, σφούντουλ Ντουμίτρου, ρώσικα και ρουμάνικα, σβετί Ντιμίταρ στα βουλγάρικα, και στη Σερβία σβετ Ντιμίτριε, ο άγιος Δημήτριος. Και πίσω του μακρά παράδοση ιππέων ανωνύμων και επωνύμων, εντός πολιτισμού κι εκτός, κι άλλοι μετά, νομάδες και αστοί, ληστές και στρατιωτικοί άγιοι, της βυζαντινής χριστιανουσύννης παλληκάρια, στρατηλάτες ακρίτες, και άγριοι πολεμιστές, λυσσαλέοι.

Απ' τα ομηρικά έπη και τη σκιοφόωτη των γεωμετρικών χρόνων τέχνη πληθωρικά πλέον το άλογο σήμα δη-

λωτικό ευγενείας και πλούτου, ιερό έμβλημα θεών και της λατρείας τους πρωτεύικό συστατικό, κι επίκληση λατρευτική του ονόματός τους με προδρομικό φανέρωμα τη μυκηναϊκή των αλόγων θεά, την Πότνια Ιππεία, μαρτυρημένη σε Γραμμική Β γραφή, καθώς έσβηνε ο 13ος αιώνας. Χάραγμα το όνομά της, Πότνια Ιππεία, πάνω σε πύληνη πινακίδα από το ανάκτορο της Πύλου που ο κωδικός της Απ 1281. Κι ύστερα το ίδιο αυτό λατρευτικό επίθετο, *ίππιος* και *ιππία* –με ιώτα πλέον, όταν περί θεών ο λόγος– το μοιράζονταν Ποσειδώνας και Άρης, Αθηνά και Ηρα. Κι από νωρίς στην επίφοβη ζώνη αμφιλύκνης, εκεί όπου πυρακτωμένες οι δοξασίες χύτευσαν το αμάλαγμα θεϊκού κι ανθρώπινου σε μυστικά καλούπια, εκεί ξειπήδησε το σφριγηλό γένος των Κένταυρων, με ποδοβολητά, μεγαλειώδες και δαιμονικό, ο Κένταυρος, ο «δισώματος θηρ» κατά Διόδωρο Σικελιώτη, ίππος και ιππέας σε ενιαία και αδιαίρετη εκφορά, όπως η πρώτη εντύπωση, ιλουζιονιστικά, μακρόθεν, η οπτική πρόσληψη μακρόθεν του καβαλάρη που καλπάζει καταδώ. Της άγριας φύσης εκφραστής ο Κένταυρος Νέσσος, για την εξημερωμένη φύση, απ' την άλλη, ο σοφός Χείρων, να ενδημεί ο αγαθοποιός αυτός στις πρώτες παρυφές του πολιτισμού. Στο Πήλιο, καβαλάρης του ίδιου του του εαυτού ο άγιος Χείρων. Κι όταν ένα παιδί απ' το Βόλο σαστισμένο συναντήσει τον τελευταίο εναπομείναντα Κένταυρο –όπως έλαχε και στον άγιο Αντώνιο, σε εικόνα διά χειρός Μαέστρο ντελλ' Οσσερβάντσα γύρω στο 1430, στις παρυφές δρυμού ο Κένταυρος της πρώιμης Αναγέννησης–, όταν τον συναντήσει το παιδί κάπου ανάμεσα Πορταριά και Μακρυνίτσα, εν έτει σωτηρίω 2008 ή και αργότερα, και αναφωνήσει «μα υπάρχεις;!», εκείνος θα ομολογήσει με τη μελαγχολική πραότητα των αγίων «όσο υπάρχει έστω κι ένα παιδί στη γη που πιστεύει ότι υπάρχει, εγώ θα υπάρχω».

Εκεί πάλι μεσοδρομιάς ανάμεσα σε θνητούς και αθάνατους ο *Ηρωας Ιππέας* που η μακραίωνη εικονογραφία

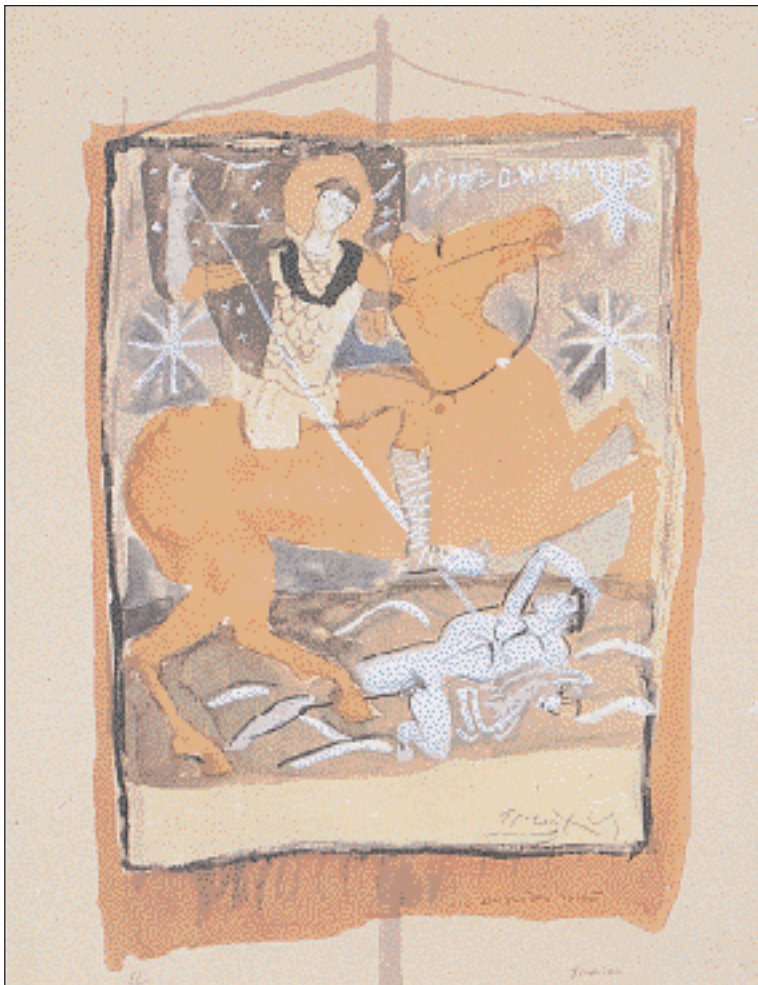

▲ Ο Δεξίλεως, Αθηναίος υπεάς που διακρίθηκε στον Κορινθιακό Πόλεμο, ακοντίζει Κορίνθιο. Επιτάφιο ανάγλυφο, 394 π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού.

του, απότοκν λαϊκής το πιο πολύ λατρείας, διαχέεται μέχρι την ύστερη αρχαιότητα σε τόπους γύρω απ' τη Μεσόγειο, πάλι σαν άγιος κι αυτός, που οι «εικόνες» του από πηλό και πέτρα αμέτρητες προπαντός σε Θράκη –εξού και η ονομασία *Θράκας Ιππέας*. Χωρίς όμως αιμάσσοντα εχθρό πεσμένο καταγής από το χέρι του έφιππου ήρωα μες στον ορμαγδό της μάχης. Τούτο το στιγμιότυπο μνημειώνει απαράμιλλα η επιτύμβια στήλη του νεαρού Δεξίλεως, όνομα αττικό-κλιτο, μάρμαρο πεντελικό, που Απρίλιο του 1863 έφεραν στο φως οι ανασκαφές του Κεραμεικού. Πρώτη δημοσίευση από τον αρχαιολόγο Αθανάσιο Σ. Ρουσόπουλο στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα* της ίδιας εκείνης χρονιάς: «ανατολικότερον δε κατά την του τειχίου φοράν γενομένης νέας δοκιμής υπεφάνη έτερον ανάγλυφον [...], και φανερότερον γενόμενον έδειξεν ιππέα νέον αγένειον επί γαύρου καθήμενον ίππου [...], αλλ' οπόση υπήρξεν η χαρά μου, όταν καθαρισθέντος του όπισθεν του αναγλύφου ανεστραμμένως κειμένου μαρμάρου αντέγραψα την υποκάτω υπ' αριθμόν 343 κειμένην επιγραφήν, μεγάλα και καλά γράμματα έχουσας...».

Εράσιμος νεανίας ο Δεξίλεως, λεβέντης εικοσάχρονος, όπως συνάγεται από τη συνοδευτική της βάσης του επιγραφή που τον λέει γιο του Λυσαίου, από τον δήμο Θορικού, και πως

γεννήθηκε επί άρχοντος Τεισιάνδρου, πέθανε επί Ευβουλίδου άρχοντος, κι ήταν, λέει, ένας από τους πέντε Αθηναίους ιππείς, που διακρίθηκαν στον Κορινθιακό πόλεμο, δοξάζοντας εαυτούς και τη γενέτειρα πόλη τους. Ο θάνατος ενέσκηψε μια μέρα των ετών 394/393 π.Χ., τότε στη μάχη, εκεί· τώρα η μαρμάρινη στήλη στον Κεραμεικό, εδώ, παραδίδει τον Δεξίλεω εσαεί τροπαιοφόρο να ακοντίζει τον νεαρό Κορίνθιο πεσμένο πάνω στην ασπίδα του, κάτω απ' τα ανυψωμένα πόδια του αλόγου, ολόγυμνο και στον δικό του επερχόμενο θάνατο. «Οξύμωρα νικηφόρος ο Δεξίλεως, επί κενοταφίου, γιατί το σώμα του θαμμένο παραπέρα, στο Δημόσιο Σήμα» θυμίζει κάποιος –μπορεί και αρχαιολόγος– σε παρέα φίλων του, κυριακάτικος περίπατος στον Κεραμεικό, μπροστά στο εκμαγείο της στήλης που έχει σπηθεί στην αρχική της θέση, υπαιθρίως, ενώ λίγο πιο κάτω ρέει ό,τι απέμεινε απ' τον Ηριδανό, κροάσματα βατράχων κι ένας φτενός καλαμιώνας, αττικών έαρ. Κι ύστερα, στο εκεί μουσείο, αποθαυμάζοντας το μαρμάρινο πρωτότυπο, «έργο περικαλλές», θα σχολιάσει κάποιος άλλος της παρέας –σίγουρα αυτός αρχαιολόγος–, «ίσως πρώιμο του γλυπτή Τιμόθεου, που δούλεψε αργότερα στον γλυπτό διάκοσμο του ναού του Ασκληπιού, Επίδαυρος, έφιππη Αμαζόνα από το δυτικό αέτωμα, κατά

▲ Λάβαρο του Αγίου Δημητρίου. Υδατογραφία του Γιάννη Τσαρούχη, 1938. Ιδιωτική συλλογή, Copyright Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη.

το σχήμα του Δεξίλεω, να ακοντίζει πεσμένο Έλληνα, ολόγυμνο όπως κι ο νεαρός Κορίνθιος της επιτύμβιας στήλης». Ένας τρίτος της παρέας απαγγέλλει στίχους από τον «Δεξίλεω» του Παλαμά, στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των γυμνασιακών τους χρόνων, κι η νοσταλγία της φωνής του μετριάζει κάπως τον πατριωτικό στόμφο που φυσάει στο ποίημα.

Εκεί επάνω οι συνειρμοί ανακαλούν ευθέως τον άγιο Δημήτριο, έφιππο και σωσίπολι, και η εικονογραφική σύγκλιση με Δεξίλεω είναι τέτοια που κάνει αβίαστη την εναλλαξιμότητα των μορφών: Ο άγιος Δεξίλεως φονεύει τον Ιωάννη Ασάνη ντυμένο βέβαιο το κορμί του, βασιλιάς και στρατιώτης. Τον Κορίνθιο οπλίτη, απ' την άλλη, ακοντίζει ο άγιος Δημήτριος, που έναν τέτοιο συμφορμύ ανομολόγητο, πλην σαφή στην έμπνευση και τις εικαστικές προθέσεις του, κάνει λάβαρο αναστάσιμο ο Τσαρούχης σε τέμπερα του 1938, με τον Σκυλογιάννη ολόγυμνο εδώ σαν τον Κορίνθιο στρατιώτη της επιτύμβιας στήλης, σαν τους στρατιώτες του απόκρυφου αγιολογίου του. Και εικάζει εύλογα κανείς το ξάφνιασμα των ανυποψίαστων εργατών, όταν, κατά την ανασκαφή του Απριλίου 1863, είδαν να αναδύεται απ' το χώμα έφιππο το μαρμάρينو παλληκάρι, ο Δεξίλεως. Οι δικοί μας συνειρμοί θα ήταν και δικοί τους, και

επειδή μεγαλύτερη η ευλάβειά τους και η αρχαιολογική τους γνώση ταπεινότερη, μπορεί και να σταυροκοπήθηκαν που είδαν τον στρατηλάτη άγιο, το θαύμα. Έτσι και ο μικρός τιραντοφόρος μαθητής του 8ου Δημοτικού Σχολείου Περισοπού, όταν με την τάξη του επισκέφθηκαν τον Κεραμεικό, «ο άγιος Δημήτριος!» αναφώνησε ψιθυριστά, μπερδεμένος στην παλινδρόμηση αιώνων προ και μετά Χριστόν. Ο άγιος Δημήτριος του μηνός Οκτωβρίου 1207, κατά Βουλγάρων, έξω από τα τείχη της πολιορκούμενης πόλης του –όπως και τον 11ο αιώνα που εξήλθε της Θεσσαλονίκης πάλι για να σκοτώσει τον Βούλγαρο Ραδόμυρο–, είναι πέρα για πέρα βιωμένη ιστορία, καθώς οραματικές εμφανίσεις και πίστη στο θαύμα ενυφαινούνται στην πιο απτή πραγματικότητα ποικιλιοντάς την. Πεθαίνει ο Σκυλογιάννης χτυπημένος απ' τον άγιο, που είπε να προσθέσει στα παλαιά του θαύματα –γνωστά διά γραφίδος του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ιωάννου και κάποιου Ανωτύμου, 7ος αιώνας–, είπε να προσθέσει ο άγιος ακόμη ένα θαύμα, για το οποίο ρητώς ήδη μαρτυρούν Κωνσταντίνος Ακροπολίτης, αρχιεπίσκοπος Νικήτας και άλλοι, και διεξοδικότερα όλων ο Ιωάννης Σταυράκιος. Στην εικονογραφία του εν λόγω θαύματος, που αυτή ως τις μέρες μας επικρατέστερη και πλέον εύγλωττη, καθότι πρώτι-

στα σωσίπολις ο άγιος Δημήτριος, συναιρούνται, θαρρείς, όλες οι θαυματουργικές του επεμβάσεις για σωτηρία της πόλης από επιδρομές βαρβάρων και πολιορκίες.

Στο Πούρκο των Κυθήρων, ήδη τον 13ο αιώνα, λίγο μετά το θαύμα, έφθασε καβαλάρης ο άγιος Δημήτριος στον φερώνυμο ναό του, για να εισχωρήσει και να μείνει σε τοιχογραφία κολοσσιακή που κοσμεί το τύμπανο του νότιου τοίχου, τόσο νότιο το ταξίδι του, που το είδαν και κατέγραψαν σε έκδοση του 1977 Μανόλης Χατζηδάκης και Ιωάννα Μπίθα. Και γοητεύεται η ευαίσθητη ματιά απ' την ελλειπτικότητα της διατήρησης και τις φθορές που επέφεραν χρόνος και χέρι ανθρώπων, υπομνηματίζοντας, λες, τη θνητή φύση του παλληκαριού, χωρίς να αγιάζουν όμως στο παραμικρό τη θαυματουργική αγιοσύνη του, μνημειωμένη εδώ, καθώς τεράστιος ο έφιππος άγιος, δοξαστική η παράστασή του, ενώ ο Βούλγαρος ηγεμόνας, απ' την άλλη, που δηλώνεται και με μικρογράμματα επιγραφική, *Ιω(άννης) ο [Α]σάνη[ς]*, έχει ζωγραφιστεί περιφρονητικά, μία σταλίτσα μόνο, εν μικρογραφία, εκθρόνος και νικημένος απ' το ακόντιο του αγίου. Να πέφτει απ' το άλογο ο Σκυλογιάννης, που, όντας κι αυτό εκεί, εικονογραφικά εγγράφει τη σκηνή σε συνεχόμενη αφηγηματική ροή, καρέ-καρέ, σαν μεταβατικό στιγμιότυπο ανάμεσα σε εικόνες που δείχνουν τον πολιορκητή να φεύγει έντρομος καλπάζοντας και σ' εκείνες τις εικόνες, όπου είναι πλέον καταγής στο θάνατο.

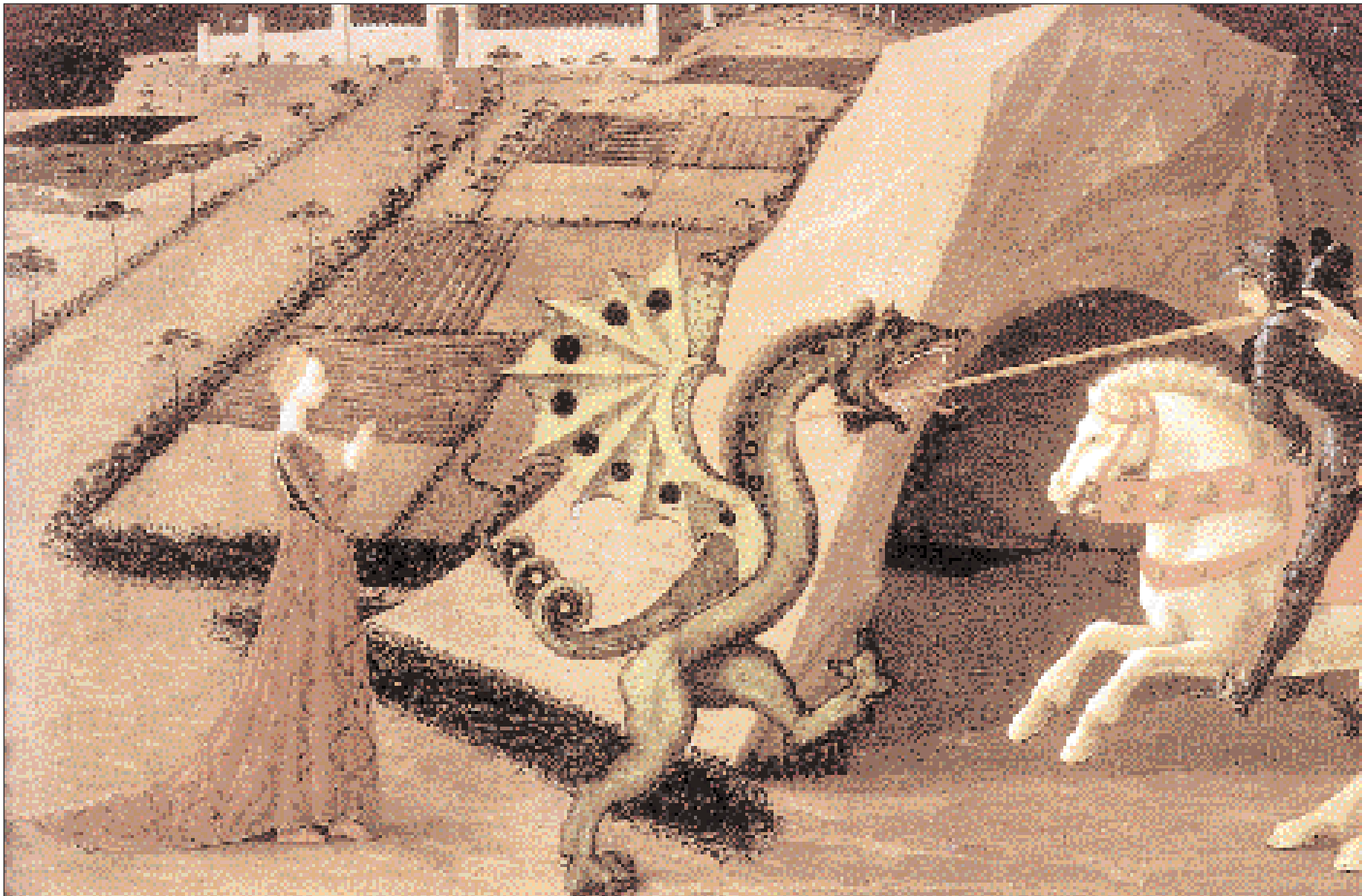
Στα ονοματισμένα καθέκαστα, στον ακριβή τόπο και χρόνο, τουτέστιν στην ιστορικότητα του θαύματος του Μυροβλήτη, αντικαλλάζει το άλλο της χριστιανουσύνης παλληκάρι απ' τη μεριά της Μικρασίας και των παραμυθιών, των δημωδών ασμάτων. Ο δρακοντοκτόνος αϊ-Γιώργης, με πρωιμότερη παραλλαγή του επεισοδίου με τον δράκοντα σε χειρόγραφο του 11ου αιώνα, Ιερουσαλήμ, Πατριαρχική Βιβλιοθήκη. Ο δρακοντοκτόνος έφιππος. Που όταν μικροί διαβάζαμε με άπληστα μάτια το τρισδιάστατο εικονογραφημένο βιβλίο των εκκλησιών που μας περιείχε, το μόνο μέγα, μέγιστο ενός άλλου κόσμου τόσο οικεία απόμακρου, αντρειεύοταν τότε η φαντασία, φούντωνε μπροστά σε εικόνες της Κόλασης, ή της αγια-Μαρίνας με τον μαυριδερό Οξαπωδά πασμένον απ' τα κέρατα, ή του Ιωάννη του Πρόδρομου εικόνες που κρατούσε σε δίσκο το κομμένο του κεφάλι μαζί με τις άλυτες τότε απορίες μας, πράγματα λίαν αινιγματικά, θεριεμένα και παράξενα, όπου κι ο αϊ-Γιώργης να ξεπαστρεύει τον φιδίσιο δράκοντα λευτερώνοντας το νερό συν τη βασιλοπούλα από χαμό επικείμενο. Αυτή η βασιλοπούλα των άγιων εικόνων, που τις νύχτες γινόταν στον μπερντέ βεζιροπούλα, ο δράκοντας πάλι, κατπραμένος όφισ εδώ, Μεγαλέξαντρος –στρατιωτικός άγιος κι αυτός ο Μακεδόνας, αντί για αϊ-Γιώργη–, το άλογο του χλιμίντριζε δεμένο έξω απ' τον μπερντέ. Τι μπερδεμα για τα κλωρά μυαλά μας τότε,

παλινδρομήσεις και ταυτίσεις, όπως με Δεξίλεω και αϊ-Δημήτρη. Και τι βαθύ το ριζοβόλημα της δρακοντοκτονίας στον ελληνικό μύθο, από τον Πύθιο Απόλλωνα εν Δελφοίς, Ιάσωνα στην Κολχίδα, κι άλλους, και στις μυθολογίες άλλων λαών, με πρωιμότερο δρακοντοκτόνο της βυζαντινής χριστιανουσύνης παλληκάρι τον στρατιωτικό άγιο Θεόδωρο, απ' τη μεριά κι αυτός της Μικρασίας που καλπάζοντας συναπαντιέται με τον έφιππο αϊ-Γιώργη πάνω σε λιθανάγλυφο του 11ου αιώνα, σήμερα σε μουσείο του Κιέβου: Αμφότεροι δρακοντοκτόνοι, συμμετρικά αντωποί, να διατρυπά ο καθένας με ακόντιο την κεφαλή του δικού του δράκοντα, που η συμβολική γλώσσα τον θέλει πότε να είναι φορέας της κοινωνικής αταξίας και πότε να ταυτίζεται με αλλόφυλους και αλλόθρησκους που απειλούν και καλάνε ζωές.

Μέχρι των ημερών μας, το ίδιο εύλαλο σχήμα του έφιππου τιμωρού που ξεπηδάει παραμυθένιος αϊ-Γιώργης μέσα απ' την ταραγμένη ιστορία προασπιζόμενος σαν λαϊκός ήρωας και ηγέτης το δικίο του λαού του, φωνεύοντας τον κακό δράκο. Έτσι ο Λέων Τρόσκυ σε ρώσικη αφίσα του 1918 ακοντίζει φιδίσιο δράκοντα με ημίψηλο καπέλο, που συμβολίζει την Αντεπανάσταση. Έτσι κι ο Σαντάμ Χουσεΐν σε προπαγανδιστικές γιγαντοαφίσες της πιο ακριστής επικαιρότητας καλπάζει στους δρόμους της Βαγδάτης με αδηφάγο γιαταγάνι ευαγγελιζόμενος αφανισμό του τρικέφαλου δράκοντα, που το ένα του κεφάλι ο Μπους, το άλλο ο Μπλερ, το τρίτο ο Αριέλ Σαρόν.

Καλπάζοντας ο αϊ-Γιώργης φτάνει τον Μυροβλήτη κάπου σε κάποιο σταυροδρόμι της λαϊκής πίστης –Χαΐρε, Δημήτρη! Χαΐρε κι εσένα Γιώργη! Τι χαμπάρια; – φιλιούνται σταυρωτά κι έφιπποι πορεύονται αντάμα τα δύο πρωτοπαλλήκαρα όπως τα δείχνουν οι ζωγραφικές ιστορήσεις τους. Καβάλα πάν' στην εκκλησιά σαν τους Κολοκοτρωναίους. Και λένε για θαύματα και κατορθώματα, και πως πριν τον δράκοντα σκότωσε ο Γιώργης τον Διοκλιτιανό, όπως λόγχισε ο Μερκούριος, απ' τη μεριά του, Ιουλιανό τον Παραβάτη, κι όσοι δεν το πιστεύουν ας μεταβούν στην εκκλησία του Χριστού στο Κάστρο, Σκιάθος, να δουν τη νωπογραφική παράσταση που αξιόθικε λεπτομερούς περιγραφής του Παπαδιαμάντη στο απαστράπττον διήγημα «Στο Χριστό στο Κάστρο». Το συνηθίζουν να μαζεύονται οι στρατιωτικοί άγιοι, δυο δυο, και παραπάνω, τον αριθμό έξι το πολύ, έφιπποι όλοι τους σε τοιχογραφία του 1201 στο Παλιομονάστηρο του Βρονταμά, ψηλά σε απόκρημνη όχθη του Ευρώτα: Μηνάς, Ευστάθιος ο Πλακίδας, Γεώργιος και Νικήτας – τα ονόματά τους ευδιάκριτα: ίσως οι δυο αταύτιστοι έφιπποι να είναι οι άγιοι Θεόδωροι, ίσως όμως –γλυκά αυθαιρετών εικάζω– Δημήτριος και Δεξίλεως, που έχουν πολλά να πουν οι δυο λεβέντες, κι εγώ να ομολογήσω άλλα τόσα, αλλιώς, αλλού κι αλλιώς.

Άγιοι ακρίτες σε

Τον ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΚΑΠΟΥ ΓΙΝΕΤΑΙ πόλεμος σε Ανατολή και Δύση και σύμφωνα με τα ακριτικά τραγούδια ένας καβαλάρης, τροπαιοφόρος άγιος προστάτης της χριστιανικής τάξης των βασιλέων ηγείται και σωτήρια παρεμβαίνει διαχρονικά από τον Ευφράτη ως τις νέες χώρες του Ατλαντικού. Στις αρχές του 17ου αι. Άγγλοι εξερευνητές και άποικοι, μετά τους Γάλλους και Πορτογάλους, αποβιβάζονται σε μια περιοχή της Βόρειας Αμερικής, στις νότιες ακτές της σημερινής καναδικής πολιτείας του Νέου Μπρούνσβικ και ιδρύουν το οχυρό του Αγίου Γεωργίου κοντά στο ομώνυμο ποτάμι. Πρόκειται για μια άξερη και μυστηριώδη γεωμορφολογικά περιοχή, με κλειστούς κόλπους, μεγάλα ποτάμια, λίμνες, όπως η γνωστή λίμνη Ουτοπία με το τέρας-δράκοντά της, η οποία για πολλά χρόνια ήταν το απώτερο βορειοαμερικανικό άκρο διείσδυσης της

αποικιοκρατικής χριστιανοσύνης. Στις δυτικές άκρες των ακρών στην τέλειωση του κόσμου, για να χρησιμοποιήσουμε την ακριτική μούσα, ένας ακρίτας άγιος, ο στρατιώτης αϊ-Γιώργης, ως βασιλέων υπέρμαχος κατά το τροπάριό του, διατηρεί μετά μια πορεία αιώνων αναλλοίωτα τα βυζαντινά του χαρακτηριστικά στην υπηρεσία άλλων, Βρετανών, βασιλέων. Η περιοχή λοιπόν αυτή θα αποτελέσει για πολλά χρόνια το άκρον και όριο στις συγκρούσεις και διεκδικήσεις Ινδιάνων, Γάλλων, Αγγλών και επαναστατημένων Αμερικανών και θα καταστεί κατά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας τον 18ο αι. με τη νέα πόλη του Αγίου Γεωργίου στο Μαγκαγκουαντάβικ χώρος καταφυγής των πιστών στο βρετανικό στέμμα και στον προστάτη αγίο του, τον άγιο Γεώργιο.

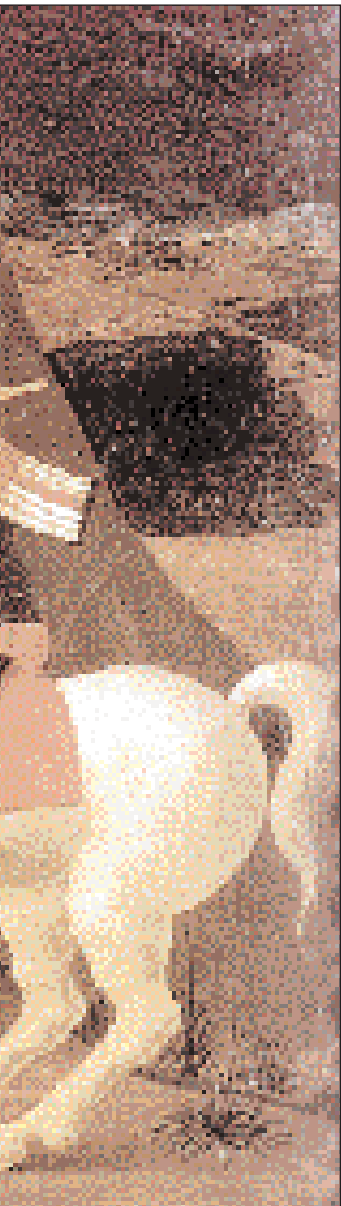
Βυζαντινός ακρίτης

Ο άγιος Γεώργιος για να καταλήξει ακρίτης των συμφερόντων του βρετανικού στέμματος από την

Αμερική ως τις Ινδίες έχει προηγουμένως μια μακρά ακριτική ιστορία σχέσεων με τους Άγγλους και άλλους Σταυροφόρους. Η πρώτη αυτή επαφή και σχέση μάς οδηγεί στον θεωρούμενο ως χώρα καταγωγής και δράσης του αγίου, στις βυζαντινές άκρες της Ανατολής, στην Καππαδοκία, στον Καύκασο, στη Συρία, μάλιστα στην Αντιόχεια και στην Παλαιστίνη, όπου και οι πρώτες μαρτυρίες λατρείας, θαυμάτων από τον 5ο και τον 6ο αι. και απεικονίσεις του εφίππου, δρακοντοκτόνου, διασώστη στρατιώτη αγίου.

Τον Πόντο και την Ιβηρία-Γεωργία, την ακριτική πατρίδα του αγίου, την Καππαδοκία, τις άκρες και ερημίες του Ευφράτη φυλάσσουν και προστατεύουν ακρίτες, γόνιοι μιας πολυεθνικής, χριστιανικής Ρωμιοσύνης, πολέμαρχοι, γόνιοι πολυπολιτισμικοί, διγενείς. Οι Βυζαντινοί διγενείς ακρίτες με τη σειρά τους έχουν προστάτες γνωστούς στρατιώτες αγίους, αλλά κυρίως τους εντοπίους κατά λατρεία και καταγωγή Θεοδώρους και Γεώργιο. Ο Γεώργιος μάλιστα, όπως έχω υποστηρίξει, είναι ο κατεξοχήν δι-

Ανατολή και Δύση

◀ **Ο άγιος Γεώργιος και ο δράκοντας (1439-1440), σε πίνακα του Πάολο Οντολέο. Παρίσι Μουσείο Jacquemart Andre. Στην πλάτη του δρακοντοκτόνου αγίου διακρίνεται η σημαία «πλατς κόκκινος σιαυρός σε λευκό φόντο» (η βάση δηλαδή της αγγλικής σημαίας), η οποία από την εποχή του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου ανήκει στα θεωρούμενα ως όπλα του αγίου Γεωργίου.**

▶ **Ο άγιος Γεώργιος σώζει την κόρη σκοτώνοντας τον δράκο. Στο πρωτόγραμμα ο άγιος Γεώργιος και ο καρδινάλιος Ιάκωβος Στεφανέσκι σε οιάση δέησης. Μικρογραφία από κώδικα της Βαυκανής Βιβλιοθήκης (α' μισό 14ου αι.).**

ντας στην πατρίδα του κάποιον που επέστρεφε από προσκύνημα στη Μέκκα και χάθηκε στις άξενες άκρες και ερημιές της Αραβίας. Στην χριστιανική εκδοχή των ιστοριών αυτών οι μουσουλμάνοι ασπάζονται τον χριστιανισμό, όπως ο Σαρακηνός που καταδιώκει τη Ρωμιοπούλα και τον βοηθάει ο αϊ-Γιώργης να την συλλάβει, προδίδοντάς την. Πρόκειται για ακριτή ισορροπιστή, ανυποχώρητα υπερασπιστή και φύλακα αποδεκτών, αλλά και ρευστών υπαρκτών ή ιδεατών, συνόρων και άκρων, εκπρόσωπο και προστάτη της βυζαντινής εγκλωβισμένης στατικότητας, άγιο ελάχιστα επιθετικό, καθώς επεμβαίνει, βοηθεί, διασώζει, νικηφόρα αμύνεται, φυλάσσει, προστατεύει μια παλαιότατη αυτοκρατορική τάξη πραγμάτων. Και τον χαρακτήρα αυτό θα διατηρήσει, παρά τις επί μέρους δυτικές επιδράσεις, και στα νεότερα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας.

Προστάτης των ιπποτών

Μια σημαντική διαφοροποίηση διαπιστώνεται στα τέλη του 11ου και στον 12ο αι. όταν ένα άλλο επιθετικό ιπποτικό ιδεώδες και ένας ληστρικός, πλέον, εκχριστιανισμένος φανατισμός με απώτερη σκανδιναβική προέλευση -ως Σταυροφόροι Νορμανδοί, Φράγκοι και Αγγλοι εισβάλλει στους χώρους των

βυζαντινών ακριτών και στρατιωτικών αγίων της Μικράς Ασίας και Συροπαλαιστίνης. Ο άγιος Γεώργιος, προσαρμοζόμενος στις νέες τεχνικές πολέμου, εμπλουτίζεται και ανανεώνεται, όχι μόνον στην εικονογραφία του, από τον σιδερόφρακτο επιθετικό δυναμισμό της δυτικής ιπποσύνης. Αν και

Άκρες και ακρότητες για ακρίτες άγιους

στη δυτική χριστιανοσύνη η λατρεία του αγίου Γεωργίου είναι σχετικώς διαπιστωμένη από πολύ νωρίς, ουσιαστικά διαδίδεται ευρύτερα στα χρόνια των Σταυροφοριών και ο διασώστης της κόρης, δρακοντοκτόνος, καβαλάρης, τροπαιοφόρος μάρτυρας αρμόζει στο ιπποτικό ιδεώδες της φεουδαρχίας και προβάλλεται ως πρότυπο και προστάτης των ιπποτών. Ετσι, αν και γνωστοί στον καθολικό

κόσμο οι στρατιωτικοί άγιοι Θεόδωροι και Δημήτριος, μόνον ο Γεώργιος τελικά κυριαρχεί.

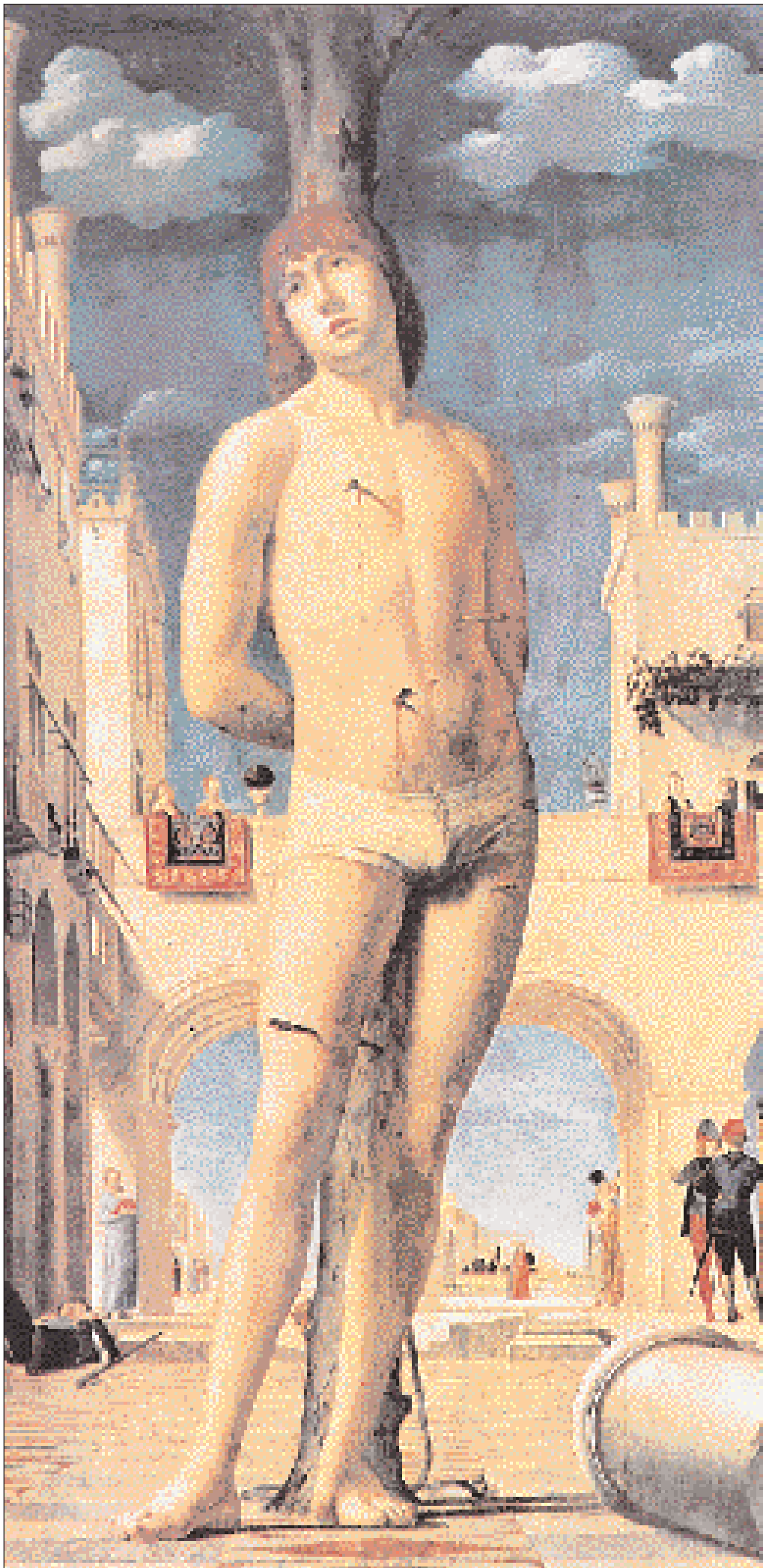
Το 1098 οι Σταυροφόροι Φράγκοι ιππότες είδαν τους άγιους Γεώργιο και Δημήτριο να τους βοηθούν στη μάχη της Αντιόχειας, τον άγιο Γεώργιο να ηγείται της εφόδου μπροστά στα τείχη της πολιορκούμενης Ιερουσαλήμ και το 1191, κατά την τρίτη σταυροφορία, η επίκληση του ονόματός του, που στα επόμενα χρόνια θα γίνει πολεμική κραυγή των Αγγλων στρατιωτών, τρέπει τους Σαρακηνούς σε φυγή κοντά στην Ακρα της Συρίας. Στο εξής ιδρύονται τάγματα ιπποτών υπό την προστασία του, η Γένοβα, η Πορτογαλία, η Αραγονία, η Καταλωνία, η

γενής ακρίτης άγιος, από πατέρα Καππαδόκη και μητέρα Συροπαλαιστίνια, σύμφωνα δε με κάποιες παραλλαγές του βίου του είναι εκ μητρός περσογενής.

Η προγονική ιστορία του αγίου και η ακριτική δράση του συγγενεύει στενά με αυτήν του αραβογενούς εκ πατρός ήρωα Βασιλείου Διγενή Ακρίτη. Σίγουρα σχετίζονται με την καταγωγή του, πλευρές της ανεξίτηλης ή με κατανόηση και συμπάθεια στάσης του Ισλάμ προς τον αϊ-Γιώργη, αλλά και του ίδιου, σύμφωνα με τα θαύματα και τις παραδόσεις, προς στο Ισλάμ, παραμένοντας πάντα υπέρμαχος και τροπαιοφόρος της χριστιανικής πίστης. Κυρίως όμως σχετίζονται και ερμηνεύονται με τη λατρεία στο πρόσωπό του των πληθυσμών της χριστιανικής και μουσουλμανικής Ανατολής, λαών που συμβίωναν ή θρησκευτικά αποσκιρτούσαν και μετακινούνταν από τη μια στην άλλη όχθη του Ευφράτη.

Ο άγιος επανειλημμένως συντρέχει ή συνδιαλέγεται ως γνήσιος ακρίτης και ιππότης με μουσουλμάνους, σε σημείο μάλιστα που βοηθεί επαναφέρο-

▲ Το μαρτύριο του αγίου Σεβαστιανού. Ολύμπιον κάλλους, με το γυμνό κορμί του διάτρητο από βέλη, απεικονίζεται ο στρατιώτης άγιος στον πίνακα (1476) του Αντονέλο ντα Μεσίνα. Πινακοθήκη Δρέσδης.

Λιθουανία τον τιμούν ως προστάτη αγίο τους, αλλά κυρίως στην Αγγλία τα θεωρούμενα από την εποχή του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου ως the St. George's arms, ειδικά η σημαία τους (πλατύς κόκκινος σταυρός σε λευκό φόντο, η βάση δηλαδή της γνωστής Union Jack) θα αποτελέσουν τα χαρακτηριστικά των Αγγλων στρατιωτών και ναυτικών. Από τον 15ο αι. θα αναγνωρισθεί δε και επισήμως ως ο άγιος προστάτης του στέμματος.

Δυτικοί άγιοι

Στους ίδιους χρόνους οι υπό ξένη κυριαρχία Βαλκάνιοι, Ρωμιοί και άλλοι μισθοφόροι, οι γνωστοί Στρατιώτες, προσφέρουν τις υπηρεσίες τους υπό το λάβαρο του ακρίτη αγίου και δεν είναι τυχαίο ότι σε μία από τις πρώτες μεγάλες κοινότητες ορθοδόξων στην Εσπερία, η ίδρυση του Αγίου Γεώργιου των Ελλήνων συσπειρώνει στη Βενετία στρατιώτες, ναυτικούς, εμπόρους. Τόσο εδώ όσο και στις λατινοκρατούμενες περιοχές της Ανατολής οι Ρωμιοί έρχονται σε επαφή και γνωρίζουν και τους ιδιαίτερα τιμώμενους στη Δύση στρατιώτες αγίους, που μια διαφορετική παράδοση προβάλλει ήδη και παραδίδει και στην εποχή μας τα μη στρατιωτικά τους χαρακτηριστικά.

Είναι η περίπτωση των στρατιωτών αγίων Μαρτίνου, Χριστοφόρου, Σεβαστιανού. Τον Μαρτίνο στη λαϊκή λατρεία της Δύσης (11 Νοεμβρίου) θα τον κερδίσουν τα πιθόγια, οι γιορτές για το άνοιγμα των βαρελιών κι έτσι θα μοιραστεί το νέο κρασί με τους άλλους επίσης στρατιώτες, καβαλάρηδες αγίους της Ανατολής που τιμώνται την ίδια εποχή, πάλι τον άγιο Γεώργιο τον Μεθυστή (3 Νοεμβρίου) και τον άγιο Μηνά (11 Νοεμβρίου). Τον στρατιώτη Χριστόφορο μια παρετυμολογική παρεξήγηση σε Ανατολή και Δύση θα τον δει να κατάγεται από τις άκρες των ακρών, την βαρβαρική τέλειωση του κόσμου, από τη φυλή των Κυνοκεφάλων, κι έτσι απεικονίζεται ως σκυλομούρης ή γίγαντας. Τέλος, το γυμνό διάτρητο από τα βέλη κορμί του μάρτυρα Σεβαστιανού θα αποτελέσει το πρόσχημα και την αφορμή στον απωθημένο ανδρικό ηδονισμό των ζωγράφων της Αναγέννησης και εξής για να αναδειχθεί ως αγιότης μια άλλη διαχρονική πτυχή των άγαμων ανδρικών κοινωνιών, του κάθε στρατεύματος: η φαλλική ορμή και βία μέχρι θανάτου του ενός ανδρικού σώματος πάνω στο άλλο. Κατανοητές, νόμιμες άκρες και υποκριτικά αποσιωπούμενες πραγματικότητες που εξορίζονται ως ακρότητες, ενώ αποτελούν την άλλη όψη του ίδιου στρατιωτικού νομίσματος, όπου ούτε δράκος ούτε κόρη προσφέρονται για να κατακρατηθούν και να θολώσουν τα νερά της πηγής. ❧

Αν πατήρ πάντων πόλεμος

Και Suddenly last summer... όχι δεν κυριάρχησε η φροντίδα της ψυχής ή της αγάπης, δεν κατασπαράχθηκε ο Σεβαστιανός εν θεάτρω ούτε αυτοκτόνησε ο Μισίμα ούτε στάλθηκαν στο Αφγανιστάν οι Σεβαστιανοί φαντάροι του Τσαρούχνη. Ο αϊ-Γιώργης Bush, δρακοντοκτόνος ακρίτης του πολιτισμού μας κυνηγάει τον μουσουλμάνο δράκο στις άκρες των ακρών... Αν πατήρ πάντων πόλεμος, μάλλον χρειάζεται τροπαιοφόρους στρατιώτες αγίους.